

יחסו של הראי"ה קוק לחכמי המזרח בתקופת יפו תרס"ד–תרע"ד (1904–1914)

בן ציון רוזנפלד

יחסו של הראי"ה קוק לחכמי המזרח טרם נדון במחקר בנושא ייחודי, והוא עשוי לתרום רבות להבנת דמותו ופועלו כמנהיג רוחני וחברתי. כן עשוי להאיר נושא זה היבטים מרכזיים של תולדות תקופה חשובה ומורכבת זו בחיי החברה היהודית ביפו שבה פעל הרב. הגדרת המונח 'חכמי המזרח' מורכבת, ולצורך הדיון כאן, ההנחה היא כי הם חכמים יוצאי אסיה ואפריקה שפעלו בארץ ישראל. היו מהם כאלה שעלו מהגולה ופעלו בארץ ישראל, וחלקם כבר נולדו והתחנכו בארץ ישראל. מחקר זה מתמקד בקשרי הראי"ה קוק עם חכמי המזרח בעת היותו רב העיר יפו, בין השנים תרס"ד–תרע"ד (1904–1914), ומהווה חלק מיחסו של הראי"ה קוק ליהדות המזרח בכלל. כן נדון גם בקשריו עם חכמים שפעלו מחוץ ליפו, בארץ ומחוצה לה, ואף היכרותו עם תורת המזרח.

חשיבות הנושא העדתי ביפו עולה מן הנתונים הדמוגרפיים הידועים על תקופת הרב קוק ביפו. העיר התפתחה מהר בשלהי המאה התשע-עשרה, מספר היהודים שבה גדל, והם התפשטו בעיקר לצפונה ולמזרחה. הוקמו שכונות חדשות כנווה צדק, שבה התגורר הרב קוק, ועוד שכונות באותו אזור, ואף תל אביב בשנת 1909. יפו הייתה מרכז היישוב החדש: "[...] והתישבותם רבת האוכלוסין של יהודים ציונים בעיר עצמה...".¹ שני סקרים נעשו, האחד בשנת 1905, נאמד מספר היהודים ביפו ב-5000,

1 ש' טולקובסקי, תולדות יפו, תל אביב: דביר, תרפ"ו, עמ' 133–134; מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט: 1777–1917, ירושלים: כתר, 1978, עמ' 369–374; י' קניאל, במעבר – היהודים בארץ ישראל במאה הי"ט בין ישן לחדש ובין יישוב ארץ הקודש לבין ציונות, מבחר מאמרים, ירושלים תש"ס, עמ' 289–318; עדות לחשיבות יפו הביא ש' רוהלד, שמע שלמה,

מהם 55% אשכנזים, ובשני – בשנת 1916, נאמד ב-15,000, מהם 65% אשכנזים. תקופת פעילות הרב חופפת כמעט את התקופה שבין שני התאריכים הללו (1904–1914). כלומר, הקהילה היהודית כמעט השלישה את עצמה בזמנו, ועיקרם בא מאירופה, אף כי היו גם מיבשות אחרות. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו ביפו חמישים אלף תושבים, ושלושים אחוזים מהם היו יהודים.² האשכנזים היו קצת יותר ממחציתם בתחילת ימי הרב קוק, ושני שלישים בשלהי התקופה, אך עדיין היה מספר הספרדים גדול.³

תל-אביב תש"ה, עמ' 17–18, בספרו על בוא הרב קוק ליפו אומר כי כהונתו ביפו תרמה לחשיבות העיר: "זוכינו לכהן עליון אשר ישב על כסא כבוד הרבנות ובגללו תקנה עירנו את השם המכובד הראוי לה בהיותה אז לעיר שער לשבי הגולה ודרכה עלו כל אלה אשר לבם המה לציון". לאחר מכן מספר על נאומו המוצלח של הרב קוק בשבת הראשונה: "אז ידעו כל השומעים שזכות ארץ ישראל עמדה לעיר הזאת אשר נועדה מהשגחה העליונה להיות הראשונה בבנין ארץ ישראל וראשונה לתקומת העם במולדתו". יפו היא שער העלייה לארץ ישראל, העיר המרכזית של היישוב החדש שנטלה חלק מרכזי בבנין הארץ ובתקומה. הערה: ברצוני להודות להרב ארי יצחק שבט מבית הרב קוק בירושלים על עזרתו הנדיבה.

2 ר' קרק, יפו: צמיחתה של עיר, 1799–1917, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 163–164. האשכנזים היו ברובם מהמדינות האלה: רוסיה, רומניה, בולגריה, תורכיה האירופית, אוסטריה, אנגליה, צרפת, גרמניה ושווייץ, ואילו הספרדים והמזרחיים היו: בולגרים, מתורכיה האסייתית, יחידים מפרס ומהודו, גרווינים, ובוכרים, ואף מעט שומרונים. היו תימנים במספר רב יחסית, מסתערים, מערביים שרובם היו ממרוקו. וראו עוד, מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה, עמ' 369–374.

3 מציאות עדתית דומה הייתה בירושלים ובעוד יישובים. ראו: י' קניאל, המשך ותמורה: היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשנייה, ירושלים תשמ"ב, ובעיקר, עמ' 46–59, 272–305; לרקע החברתי באותה התקופה, ראו למשל: י' בן-ארצי, "ההתיישבות היהודית בארץ ישראל 1900–1917: מאפיינים גאוגרפיים-יישוביים", י' קולת (עורך) התקופה העות'מאנית, חלק שני, ירושלים תשס"ג, עמ' 345–414; י' גורני, "היישוב החדש – 1882–1917", תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, שם, עמ' 415–456. למצב ביפו, ראו: ר' קרק, יפו (לעיל הערה 2), 158–179, 255–271, 272; R. Kark, "The rise and decline of coastal towns in Palestine", G.G. Gilbar (ed.), *Ottoman Palestine*, Leiden: Brill, 1990, 69–89, and index, s.v. Jaffa. ביפו בעת החדשה: מקהילה ספרדית למרכז ציוני, ירושלים תשנ"ו, עמ' 137–271 (להלן, רם, היישוב היהודי ביפו); M. LeVine, *Overthrowing Geography*; Jaffa, Tel Aviv, and the Struggle for Palestine 1880–1948, California, Berkeley: University of California Press, 2005, 28–83.

הרב קוק הכיר במציאות הזאת, והוא מדגיש באגרותיו פעמים רבות את הקושי הנובע ממורכבות החברה היפואית ובעיקר הבעיה העדתית.⁴ אם כי מבחינה דתית לא ראה הרב בעדתיות דבר שלילי. להפך, הוא כתב ודיבר על העדות בצורה חיובית, ואף היה עקבי בדרכו ההלכתית, וסבר כי כל עדה חייבת לשמור על מסורותיה ולהתנהל לפיהן, והשתמש בכלל המקראי הידוע: "אל תטש תורת אמן" (משלי א, ח).⁵ גישת הרב קוק הייתה שוויונית בעיקרון ביחסו לכל פרט או קבוצה בחברה היהודית, ולא הייתה מבחינתו העדפה כלשהי. הדבר עולה מכל כתביו ומהפעילות הציבורית שלו ביפו ואף לאחר מכן.⁶ מזכירו, הרב שלמה רוהלד, כותב: "כי כל העדות כלם קדושים וצריך לקרבם בחיבה כדי לעשותם כולם לחטיבה אחת ועדה אחת בארץ הקודש".⁷ הכותב מדגיש את היחס האישי, השוויוני והחיובי של הרב קוק

4 גון באגרות הראי"ה א, עמ' נח, מכל הקבוצות נזכרים בשמם רק האשכנזים והספרדים (כסלו תרס"ז). שם, עמ' ע כעין המשך העניין הקודם (כט בשבט תרס"ז). שם, עמ' קטו–ק"ט, התוצאות בחינוך (י"ג במרחשוון תרס"ח). שם, עמ' קצו, כעין המשך לקודם (ט"ז במנחם-אב תרס"ח). שם, עמ' קכח, אומר הרב: "אין עם מי להשיח לבכי, לא מזקנים לא מצעירים שיוכלו להגיע עד קרוב לנקודת חפצי, וזה מיגעני הרבה".

5 מאמרי הראי"ה, עמ' 209–210; נ' גוטל, מכותבי ראייה: חוגי מכותביו של הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ירושלים תש"ס, עמ' עג–עו. מקור האמירה מהבבלי, פסחים נ ע"ב, והוא מסר הלכתי ורעיוני שאין לשנות הלכות ומנהגים, לרוב מפני חשש זלזול בהם ובודת בכלל. דעתו על שימור מנהגי העדות משתקפת למשל באיגרת מ' בניסן תרע"ב, אגרות הראייה, ב', עמ' עד, בפסקו כי אין מניעה הלכתית לתימנים לשאת שתי נשים, אך דרש שיקבלו אישור ממנו. בשו"ת עזרת כהן, סימן ק"ג, מודגש שהדבר נכון גם ביחס לספרדים בכלל. א' וסטרייך, "הגנת מעמד הנישואין של האשה היהודייה בישראל: מפגש בין מסורות משפטיות של עדות שונות", פלילים ז (1998), עמ' 306–308; נ' גוטל, חדשים גם ישנים – בנתיבי משנתו ההלכתית-הגותית של הרב קוק, ירושלים תשס"ה, עמ' 17–20 ובהערה 9.

6 'אבנרי, מסורת וחדוש-פועלו של הרב קוק כרבה של יפו בשנים תרס"ד–תרע"ד (1904–1914), עבודת מ"א בר-אילן, רמת-גן תשמ"א, עמ' 30–67 (להלן, אבנרי, מסורת וחדוש); הנ"ל, "הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה של יפו תרס"ד–תרע"ד (1904–1914)", קתדרה 37 (1985), עמ' 49–82 (להלן, אבנרי, "רבה של יפו"); רם, "היישוב היהודי ביפו" (לעיל הערה 3), עמ' 222–234. Y. Mirsky, *Rav Kook: Mystic in a Time of Revolution*, New Haven and London, 2014, pp. 43–91.

7 רוהלד, שמע שלמה, (לעיל הערה 1), עמ' 18. לדבריו, בית הדין האשכנזי ביפו היה בבית הרב "באולם", בסלון. הרב קוק לא ישב קבוע בדין כי אם: "במקרים רבים ישב גם הגאב"ד זצ"ל במשפט והשתתף בדיונים", כנראה בדיונים מורכבים. כך "ישבנו בביתו כעשר שנים לדון ולהורות לשפוט ולסדר", כלומר, כל ימי הרב קוק ביפו. רוהלד היה מזכיר בית הדין כפי

לכל תושבי העיר ללא הבדל בין העדות, וכך קיווה לסייע לקרב ביניהם.⁸ על כן, היחס אל כלל יוצאי המזרח ובכלל זה חכמי המזרח, לא היה שונה מאשר אל כל עדה אחרת.⁹ אדרבה, כבר מנאמו בשבת הראשונה ביפו דיבר בשפה העברית והקפיד להדגיש שהוא הרב של כל יהודי יפו ללא הבדל עדתי.¹⁰ היה בתפקידו גם משהו ייחודי שספק אם היה כדוגמתו בעולם היהודי באותה העת, רב אשכנזי שהוא הרב הראשי של העיר גם של הספרדים ושל כלל העדות.¹¹

- שמדגיש "ישבנו". סידור זה אפשר לרב להתפנות לפעילותו הרבנית הרבה ולימודיו הפרטיים (שם, עמ' 7, 19). ורהלד כבר היה מזכיר הרב נפתלי הירץ הלוי קודמו של הרב (שם, 7, 11, 15-16). אומנם ספק אם יש לדקדק בדבריו שכן אלו זיכרונות שנכתבו לאחר כשלושים שנה, אך לדיון כאן חשוב המידע העיקרי בדבריו.
- 8 מאמציו הרבים צלחו בשנת תרס"ט כשהביא לאחד כמעט את כל תושבי יפו היהודים, דבר שניסו רבים לפניו ולא הצליחו. אף כי חלק מהוועד התעמת עימו בהמשך. ראו: רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 210-220. א' יודפת, "ועד העיר הכללי ליהודי יפו" ופעולותיו בשנים תרע"ג-תרע"ה (1913-1915), ותיקין (תשל"ה), עמ' 223-273.
- 9 הרב רדע לפניו בואו ליפו על המצב העדתי המורכב בקהילה. הוא דווח מכמה כיוונים. למשל, חותנו דיווח לו על המצב ביפו כבר בשנת תרס"ב. ראו: אגרות הראי"ה, א, עמ' שעב-שעג, ושם מציע האדר"ת לחתנו הרב קוק להיזהר מלומר דעותיו בפני מי שאינו מכירו דיו: "כי רבים ערומים כנחשים"; אדר היקר, עמ' צ-צה; אבנרי, מסורת וחידוש (לעיל הערה 6), עמ' 12-22. ש' שבא, הו עיר הו אם, תל אביב, תשל"ז, עמ' 220-225.
- 10 ראו: רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 210-211; ר' בנימין (פלדמן-רדלר), "הרב אברהם יצחק הכהן קוק איש העליה השנייה", גזית ל"ג-ל"ד (1980-1982), עמ' 15-18. הוא מציין כי הרב קוק נאם בשבת הראשונה בבית כנסת שערי תורה בנוה שלום והיו שם מכל העדות והרב "הקסים את הנאספים בסגנונו המיוחד והנפלא [...] עד כדי כך שאף הספרדים הבינו את דבריו", והדגיש ששיטתו "להדריך בדברי נועם את הישוב לשכבותיו ולפלאגיו".
- 11 ראו: ש' ויינגרטן הכהן, "השיירה הגדולה בשנת תרס"ה", בתוך: מ"א גונדה, י"י כהן, י' מרטון (עורכים), יהודי הונגריה: מחקרים היסטוריים, תל-אביב 1980, עמ' 185-187. סיכום של עיתונאי בכיר מראשי שיירה גדולה של יהודים רובם הונגרים שביקרו בארץ ישראל באדר תרס"ה. הוא כתב בין היתר "כבוא הרב קוק בראש משלחת בת מאה איש מנכבדי קהילת יפו" לקראת השיירה. הרב נאם לפנייהם בעברית במבטא ספרדי. העיתונאי הוסיף "ביפו התאחדו האשכנזים והספרדים לקהילה אחת תחת ראשותו של רב אחד [...] גם שוררים ביניהם גם שלום ואחדות. מצאו דרך לאחד את כל מוסדות הקהילה [...] מתוך רצון טוב [...] והרי זה דבר שאין דוגמתו בכל העולם". אף כותב אחר מהשיירה כתב דברים דומים.

ברם, נושא העדות לא עמד במוקד הגותו ופועלו של הרב קוק מאז עלותו לארץ ישראל ועד פטירתו. לא משום שהנושא לא היה חשוב אלא עקב העובדה שהנושאים המרכזיים שעמדו בראש מעייניו היו בניין הארץ, התקדמות רעיון התחיה הלאומית ביישוב החדש ותהליך החילון. הרב קוק היה מראשוני העלייה השנייה שהחלה בשנת עלייתו בתרס"ד ונמשכה עד תרע"ד, 1904–1914, ופסקה עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אנשי עלייה זו היו גורם מתסיס ראשוני במעלה והובילו את נושא החלוציות, את בניין הארץ, את התחיה ואת המחשבה הציונית הלאומית ויישומה. הם המשיכו בצורה רדיקלית יותר תהליכים שהחלו לפנייהם בימי העלייה הראשונה. נושאים אלה היו "הבוערים" ובפרט ביפו שהייתה כאמור שער הכניסה לארץ ישראל ומרכז היישוב החדש.

הבעיה העמוקה בעניין הייתה אהדת הרב קוק לקבוצה זו עקב עיסוקם בבניין הארץ ומפעל התחיה. אך רובם לא היו דתיים והביאו עמם את תרבות המערב החילונית שרחקה מהדת, ובעיקר יצרו מסגרות חינוכיות לא דתיות ומצליחות.¹² הפעילים המרכזיים שלהם גם ביפו לא היו דתיים, ובחלקם אף אנטי דתיים, והם הלכו והתחזקו שם ככל שנקף הזמן והגיעו עולים חדשים נוספים בעיקר מאירופה.¹³ השפעתם ביפו גדלה יותר גם בשל הצלחתם הרבה בהקמת מוסדות חינוך ותרבות ואגודות, והשפיעו לא מעט על התרבות היפואית ועל המושבות החדשות, ואלה נגדו את השקפת עולמו של הרב קוק, אך העסיקוהו ועמדו במרכז מעיניו.¹⁴ הרב חש זאת

12 הרב חזר על כך פעמים רבות בעיקר באיגרותיו לאישים ולקבוצות מהארץ ומחו"ל. הוא מבטא את המצב במשפט קולע באיגרת מיום ז בטבת תרס"ח, אגרות הראי"ה, א, עמ' קכב: "מה שעכשו הדעה המפורסמת היא, שרק אותם שכבר חדל הדופק הישראלי להחיות את לבם, הם הנם המתאמצים בתחית הבנין של הארץ, והכשרים, בעלי הנשמות הישראליות באמת, מביטים על זה רק כעל רע מוכרח ועל גזירה שאי אפשר לבטלה. אוי לה לאותה בושח". וראו קטעים נוספים בכיוון זה: מ' צוריאל, אוצרות הראי"ה, א, תל-אביב, תשמ"ח, עמ' 541, 548, 554, 565–566, 571.

13 קניאל, המשך ותמורה (לעיל הערה 3), עמ' 272–305; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 142–154 בהשוואה לימי העלייה השנייה, שם, עמ' 163–210.

14 ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ-ישראל, כרך ראשון, 1854–1914, ירושלים תשמ"ו, עמ' 284–291; וראו עוד: אבנרי, מסורת וחדוש (לעיל הערה 6), עמ' 147–151. רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 198–201; הרב צ"י הכהן קוק, צמח צבי, ירושלים, תשנ"ז, עמ' לד–לה, מט, סב. כגון הגימנסיה שהוקמה בכ"ה בתשרי תרס"ו, שלהי 1905, שהחינוך בה היה לאומי והיא היוותה תחליף מצליח לחינוך הדתי שלא הצליח להתחרות בה. ראו גם: מ'

היטב וביטא זאת בכתביו ובדבריו,¹⁵ אף כי לא התנתק מהם ושיתף עמם פעולה במישור הציבורי.¹⁶ לעומת זאת, כמעט כל הציבור המסורתי, כולל היהדות הספרדית וחכמיה, טרם התעוררו לעשייה זו. הציבור המסורתי שהיה מפולג בעיקר, בין אשכנזים ובין ספרדים לא יכול היה לספק לו גיבוי. שכן ציבור זה לא נענה לאתגר הצינוני כאנשי העלייה השנייה, ובסך הכול היה עסוק עם הסביבה הקרובה שלו ועם חיי השגרה.¹⁷

אליאב, "מסע הרבנים למושבות הגליל בשנת תרע"ד (נסיון להידברות ולקחיו)", ע' אטקס, י' שלמון (עורכים), פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה: מוקדשים לפרופסור יעקב כ"ץ במלאת לו שבעים וחמש שנה על ידי תלמידיו וחבריו, ירושלים תש"מ, עמ' שעט-שצו; א' רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים תשס"ו, 80-43, 128-103; א' ברק, "דמותו של הראי"ה קוק בעיני הרב יעקב משה הרל"פ בהקשריה המיסטיים והאזוטריים", דעת, 80/79 (2015), עמ' 225, וספרות בהערה 13. אף כי הרב עשה מאמצים רבים לקידום החינוך הדתי ביפו, ראו: י' כהן, י' גולדשטיין, "גישתו הייחודית של הרב קוק למוסדות החינוך ביפו, תרס"ד-תרע"ד (1904-1914): תוספתא של לימודים כללים", דור לדור; קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות. תל-אביב, מט (תשע"ה), עמ' 114-134, בעיקר עמ' 121.

15 כמשתמע מאיגרותיו מימי יפו, שכונסו באגרות הראי"ה, כרכים א-ב. וכן בספריו שפורסמו בתרס"ו, אדר היקר ועקבי הצאן (כיום מודפסים ביחד בשם: אדר היקר). כך גם רעיונותיו שנחשפו בזמן האחרון, כגון ב' אופן (מהדיר), הרב ראי"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו, ירושלים תשס"ו, עמ' עה-קצד; כגון, עמ' קכט-קלז, קצב-קצד; הנ"ל, שם, כרך ב, ירושלים תשס"ח, עמ' מא-קעז, כגון, עמ' צג-צה, קעג-קעז, וכך בכל מאמריו שפורסמו בתקופת יפו. לרשימת מאמריו אלה ראו: י' ורפל, "כתבי הרב", בתוך: י"ל מימון (עורך), אזכרה - לנשמת הגאון הצדיק הרב אברהם יצחק הכהן קוק, כרך א, ירושלים, תרצ"ז/ח, עמ' רס-רעה, ובעיקר רסב-רסד; מ"ח צוריאל, אוצרות הראי"ה, ב, תל אביב, תשמ"ח, עמ' 1152-1159; א' עיטס, "סקירת כתבי ההגות של הראי"ה", צוהר, י"ח (תשס"ד), עמ' 19-38.

16 לכל הנושא, ראו: אבנרי, מסורת וחדוש (לעיל הערה 6), עמ' 115-119; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 220-231. אלבוים-דרור, החינוך העברי (לעיל הערה 14), מפתח מקומות, ערך: יפו. דוגמה לשיתוף פעולה בכרוז שהתפרסם ביפו ובירושלים בשנת תר"ע של "החברה להחזקת המקומות ההסטוריים בארץ ישראל", עליו חתמו כמה אישים כחברי הוועד המרכזי. מיפו חתמו הרב קוק, ראשון, אחרי ד"ר רופין, ראש המשרד הארצישראלי (ממנהיגי הצינונות) ויהושע ברזילי-איזנשטט. ראו: י"מ ישמח, כרוזי ראי"ה: קובץ כרוזים, קריאות, מודעות, ירושלים תש"ס, עמ' 27.

17 על ריבוי הקבוצות ביפו ואופיין, ראו למשל רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 211-231. בהערה מעניינת באגרות הראי"ה, א', עמ' קיט, מיג במרחשוון תרס"ח, מציין הרב:

בנוסף לכך, גדלה האוכלוסייה היהודית ביפו ובמושבות, ונדרשו משאבי פעילות רבים גם בנושאים הדתיים והקהילתיים. הדבר גרם לעומס עבודה רב על הרב קוק¹⁸ וכמעט שעזב,¹⁹ אך בכל זאת המשיך הלאה עד ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם זאת, התחזקות הקבוצות הלאומיות הלא דתיות עקב העלייה ופעילותם היצירתית גרמו לצמצום השפעתו הרוחנית והמעשית ביפו ובמושבות במידה מסוימת לקראת שלהי כהונתו בעיקר לנושאים הקשורים לענייני דת. זאת, להבדיל מהיחס המיוחד לאישיותו וגאונותו, שבכך הכירו גם מתנגדיו החריפים ביפו, יוצאי העלייה השנייה

"והננו רואים מופת לזה מאחינו הספרדים (המשתלבים במנהל התורכי), אלא שרעיון הבנין והתחיה הלאומית הוא רחוק מהם קצת". לדבריו, הספרדים כמרבית האשכנזים הדתיים אינם ערים וממילא אינם פעילים בכיוון התחיה הלאומית. וראו גם דברי הרב ב"צ מ"ח עוזיאל, מכמני עוזיאל, חלק ה, ירושלים תשס"ז, עמ' מה, במכתב מח' בחשוון תרע"ד (1914), המזכיר גם הוא כי "הספרדים שהיו עד כה רחוקים מתחיית הישוב הארצי-ישראל", ומוסיף כי יש התעוררות ביניהם לקנות קרקעות. ראו: נ' אפרתי, "העדה הספרדית בירושלים ת"ר–תרע"ז (1840–1917)", י' קולת (עורך) התקופה העות'מאנית, חלק שני, ירושלים תשס"ג, עמ' 139–209, ובעיקר, עמ' 196–202; אומנס י' בצלאל, נולדתם ציונים הספרדים בארץ ישראל בציונות ובתחייה העברית בתקופה העות'מאנית, ירושלים 2007, משתדל להוכיח כי הספרדים היו ציונים ותרמו בתחומים שונים לתחיה הציונית. ברם, הוא מציין בעצמו כי מדובר בעילית הספרדית שהייתה מעשית ותמכה יותר בקניית קרקעות וביישוב הארץ ובשפה העברית, אך לא בהיבט הלאומי והארגוני, בין היתר מחששם מהשלטון הטורקי, שם, עמ' 135–223; קניאל, במעבר (לעיל הערה 1), עמ' 367–380.

18 כמשתמע מהחוברת שפרסם מזכירו ש' רוהלד, מפעלות משרד הרבנות הראשית – בעה"ק יפו, ירושלים תשס"ו, שנתיים בלבד לאחר בוא הרב ליפו. החוברת מסכמת את ההיקף הרב של פעילות רבנות יפו והעומס המוטל עליה. הוא מתלונן שהציבור אינו מודע לכך ומשווע לסיוע כלכלי לרבנות ולמשרדה. ושמה הרב קוק הוא יוזם החוברת המבטאת את הרגשותו, כי ידוע שמזכיר זה היה עושה דברו של הרב.

19 ייתכן שהעומס אף הביאו לחשוב לעזוב את תפקידו כעבור שנה נוספת ולאחר שלוש שנים בלבד ביפו. באגרות הראי"ה, א, עמ' פט, אגרת פ"ד מיום י"ד במנחם-אב תרס"ז, הובאה איגרת לרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי. הרב קוק פנה אליו לבדוק האם יוכל לעבור לירושלים ולמלא תפקיד מנהלי באחד הכוללים שמנהיגו הרוחני נפטר. הרב מדגיש כי הוא עושה כן "כאשר ענין הרבנות הוא נגד תכונתי וכחותי, ומאד מאד אשתוקק שיהי' שבתי באה"ק [=בארץ הקודש] בלא משא של עול רבים בעיני הוראה". הוא מוסיף: "ונראה שהייתי מוצא בזה את מגמת פני לשבת בעיה"ק ירושת"ו ובלא עול של עניני רבנות והוראה". העומס גרם לו לנקוט צעד זה לרצות להתפטר ולעזוב את יפו לטובת תפקיד קל וזוטר שיאפשר לו לגור בירושלים משאת נפשו ולהתמסר ללימוד ולכתיבה באין מפריע ובשקט.

(כפי שנפרט להלן). קשרי הרב קוק עם חכמי המזרח ביפו התקיימו אפוא בעיקר בפעילותו הציבורית השוטפת.²⁰

הרב קוק וחכמי המזרח ביפו

הרבנות הספרדית ביפו טרם נחקרה לעומק אף כי קמו לה כמה אישים חשובים. להלן כמה מההתייחסויות לקשריה עם הרב קוק. הרב הספיק להכיר ביפו את החכם יוסף רפאל בן נון (1821–1906) שהיה רבה של העדה הספרדית משלהי המאה התשע-עשרה ועד פטירתו. הוא נולד בירושלים, נפטר ביפו ונקבר בה בכ"ב באדר תרס"ו.

החכם הספרדי הבולט ברוב ימי כהונת הרב קוק ביפו היה הרב יוסף ארוואץ, 1847–1925. הוא נולד ברבאט שבמרוקו, עלה בילדותו לארץ ישראל, למד בישיבות בירושלים והיה ממנהיגי ועד העדה המערבית בעיר ואף דיין. בשנת 1903 בהיותו בן 56 עבר לגור ביפו ליד בנו הבנקאי, והיה הרב של עדת המערביים. תחילה פעל במקביל לרב בן נון, ולאחר שזה נפטר היה הוא לאישיות הרבנית הספרדית הבכירה, שימש כרב הבולט ואב בית הדין של העדה הספרדית כולה ביפו ועשה זאת ללא שכר. היה לו מעמד נכבד בקרב יהודי יפו, נוח לבריות ומשכין שלום, והיה מקובל גם על הערבים ועל השלטון בעיר. במעמד זה היה שמונה שנים עד שלהי 1911 עם מינוי הרב עוזיאל כחכם באשי של יפו ותחילת עבודתו בעיר.²¹ אף לאחר מכן המשיך להיות אב"ד של הספרדים לצד הרב עוזיאל.

20 אומנם קשריו עם חכמי המזרח ידועים רק מאז בואו ליפו, אבל היה לו קשר מכתבים עם הרב חיים חזקיה מדיני 1832–1904 (כ"ד בכסלו תרס"ה) רבה של קרים, שחזר לכהן כרבה של חברון (1898–1904). הוא התפרסם בחיבורו רב הכרכים האנציקלופדי-ההלכתי "שדי חמד". בכרך החמישי, אחרי פאת השדה, מערכת בכור בהמה, הוסיף קטע "ריהטא דחקלאי" מדברי הרב קוק. וראו: צוריאל, אוצרות ראי"ה, חלק ב', עמ' 814–820. על התכתובת ביניהם, אף כשהרב מדיני כבר היה בחברון, ראו: א"י הכהן קוק, אגרות לראי"ה, ב"צ שפירא (עורך), מהדורה שנייה, ירושלים תש"ן, עמ' לד–לה, מד–מה.

21 א' שבט וצ' חלמיש (עורכים), הסכמות הראי"ה, מהדורה מורחבת ומוערת, ירושלים תשע"ז, עמ' לט–מ, ובהערה 1; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 161, 324, 364. מעניין שבעיתון "חבצלת" (9.9.1904), הובאה מודעת ברכה למנהל בית החולים "שער ציון" ביפו לנישואי ביתו, ובראש קבוצת החותמים נזכר יוסף ארוואץ, ללא תואר וללא תוספת תפקיד, אך לפני המנהיג שמעון רוקח. משמע היה כבר אז מכובד מאוד ביפו.

הרב קוק הגיע ליפו שנה אחרי בוא הרב ארוואץ לשם. ממקורות באותה העת עולה ידידות עמוקה והערכה הדדית רבה בין שני האישים, אף כי הרב ארוואץ היה מבוגר בהרבה מהרב קוק (ב-18 שנה) והגיע עם מעמד מכובד בקהילה הספרדית בירושלים. עם זאת ניכר שהרב קוק היה רבה הרשמי של העיר, והרב ארוואץ העריכו מאוד וקיבל את מרותו. בדיוק שנה אחרי בוא הרב קוק ליפו בכ"ח באייר תרס"ה התקיים ערב זיכרון בבית החולים "שער ציון" ביפו: "והרב הגאון הגדול הצדיק הרא"י קוק שליט"א נשא בראשונה מספד מר על המנוח (הברון רוטשילד מפריס), ואחריו הרה"ג הדרשן הנעלה הח"ר יוסף ארוואץ...".²² רב העיר נאם ראשון ואחריו החכם הרב ארוואץ. שניהם תוארו כגאונים, אך לרב קוק נוסף גם "הגדול", הערכה של ידע יוצא דופן, ו"הצדיק", המסמל דמות רוחנית מוסרית מיוחדת. הרב ארוואץ מכונה "הדרשן הנעלה", שהוא תואר של נואם מוצלח אף כי היה אז שנתיים בלבד ביפו וכבר תפס מקום מכובד בעדה כולה. הופעת השניים יחדיו גם מעידה כי הם הכירו היטב זה את זה וכל אחד ידע את מקומו.

במודעה בעיתון חבצלת בי"ז באייר תרס"ה (4.6.1905 בעמ' 7) חתומים קבוצת אישים ממנהיגות הציבור ביפו על תרומה לבית החולים "שער ציון" ביפו לטובת בריאות מנהיגי יהודי יפו, שמעון רוקח, שהפליג להתרפא באירופה. ראשון החתומים הוא "הרב יוסף ארוואץ מו"צ דק"ק הספרדים הי"ו", ובהמשך רשימה ארוכה של אישים אשכנזים וספרדים. ביניהם: (חכם) ניסים קורקדי, שאול חנן הכהן קוק (אחי הרב), אליהו בר"י שו"ב, יהודה הכהן שאקי, שו"ב, "שלמה ראלד סופר שעת" ובד"צ", יצחק אשולין ס"ט שו"ב, מרדכי שו"ב. לאחר רשימה זו נזכרת בנפרד ברכה של הרב קוק, ואחריו נזכרת ברכת הרב יוסף צבי הלוי "מורה ודאין לעדת יפו ת"ו חתן הגאון ר' נפתלי הירץ ז"ל".

מודעה זו לא הייתה תמימה ונראה שהיא תוכננה היטב. המבנה שלה מלמד כי סודרה לפי כבוד ראשי הציבור, בעיקר המנהיגות הדתית. תאריך המודעה הוא כשנה אחרי בוא הרב קוק ליפו, ונראה כי המודעה מלמדת שבנוסף לרב קוק עדיין היה צורך לתת כבוד מיוחד לשני אישים שייצגו כל אחד פלח אוכלוסייה ייחודי. העובדה שהרב ארוואץ היה ראשון ובנפרד, אם כי ללא תוספת מילולית אלא רק שמו ותוארו, מלמדת שהדבר נעשה כדי לתת מקום כבוד לרב הקהילה הספרדית ביפו שמנתה קרוב למחצית האוכלוסייה באותו הזמן. לאחר מכן נזכרו ברשימה שמות נכבדי העדות,

ביניהם אחי הרב קוק, שאול חנן קוק, ומזכיר בית דין צדק של יפו, האשכנזי, וארבעה שוחטים שאזכורם מלמד על חשיבותם ככלי קודש. לבסוף השאירו מקום כבוד מיוחד לאחרים – תחילה לרב קוק, הרב של יפו, ואחריו, השני לו, הרב יוסף צבי הלוי, הכותב אף הוא כמה משפטי ברכה בדומה לקודמו, ובחתימה צוין שהוא מורה הלכה ודיין לעדת יפו וחתן רבה הקודם של יפו. אין ספק שהרב קוק הוא הנכבד מכולם, ברם, אחרי שנה אחת עדיין היו ספחי מעבר בין קודמו בתפקיד לבינו. לכן נזכר קודמו כחלק מהתואר של הרב הלוי, אב בית דין ופוסק הלכה וחתן הרב נ"ה הלוי, והיה בכך גם כבוד לתומכי הרב הקודם ומשפחתו. למודעה חשיבות נוספת התורמת גם להבנת היחסים בין הרב קוק לחכמי המזרח. כל החתומים על המודעה הכירוהו, כולל חכמי הספרדים, ונתנו לו מקום כבוד מרכזי, ועם זאת, ניתן גם להם מקום של כבוד. מארגני המודעה שהיו חתומים עליה היו מן הסתם בעלי תפקידים בהנהגת הקהילה ביפו, והם אלה שהחליטו על מבנה המודעה ועשו מאמץ להתחשב ברגישויות של הפלגים השונים, אשכנזים כספרדים.

הקרבה בין שני הרבנים קוק וארוואץ ניכרת היטב גם זמן קצר לאחר מכן כאשר הרב קוק כתב הסכמה לספרו של הרב ארוואץ "הוד יוסף" ב"ט במנחם-אב תרס"ה.²³ הרב פותח:

לכבוד מע' רב רחומאי, אוהב טהור לב דיתיב בתווי דליבאי, הרב המאור הגדול אוצר נחמד בתורה ויראה החכם המופלא מוהר"ר יוסף ארוואץ שליט"א אור תורתו זורח בעיה"ק יפו תובב"א מחס"ה [=מחבר ספר הנקרא] "הוד יוסף". שלמא רבא בכפילא לכת"ר ידי"ן שי' וכא"ל [=שלום רב בכפילות לכבוד תורת ידיד נפשי שיחיה וכל אשר לו].

ריבוי תשבחות ומליצות אינו יוצא דופן בין מכתבי הרב, אך האיכות קצת יוצאת דופן. בולטת הדגשת הגדולה בתורה והנימה האישית החמה במיוחד בתוספת הביטוי התלמודי "דיתיב בתווי דליבאי", היושב במעמקי לבי. וכן התוספת: וכל אשר לו, המתייחסת לברכה גם למשפחתו אף שאין זה שייך כל כך במכתב מסוג זה. ככל הנראה, הרב הכיר את משפחת הרב ארוואץ והיו להם קשרים טובים. קרוב לסוף הספר הובאה תשובה שלו על ביטול שידוכין ללא קנס. הוא שלח תשובתו לרב קוק, וכך הוא כותב:

23 יוסף ארוואץ, הוד יוסף, דרושים... במילי דתוכחה... גם קצת מתשובתי... מקצת מחדושי תורת, ירושלים תר"ע (תרס"ה), הקדמה.

קיימתי בה מצות שלוח ליד ידידינו המאור הגדול הרב המפורסם לשט"ו בתורה ובריאה וענוה כקש"ת כמוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק רב ואב"ד פעה"ק יפו ת"ו והמושבות יחשל"א. וזאת תשובתו אלי שהיה שר המסכים על כל מה שכתבתי וגם פלפל בחכמתו היקרה (דף קכ"ט ע"א)...". תשובת הרב מיום ח' כסלו תרס"ה: "[...] לכבוד ידי"ן (=ידיד נפשי) הרב הגדול המפורסם לשט"ו (=לשם טוב ולתהילה) החכם המופלא, יועץ פלא. מוהר"ר יוסף ארוואץ שליט"א. אור תורתו זורח פעה"ק יפו (שם). ובהמשך קרוב לסיום דבריו: "שכתב מעלת כבוד הרב המאור הגדול הפוסק שליט"א... (שם, קל ע"ב). ובסיום: "והיה זה שלום כנה"ר וכנפש ידידו עז קשור באהבתו ודוש"ת באה"ר (=באהבה רבה), אברהם יצחק הכהן קוק-רב ואב"ד בעיה"ק יפו והמושבות תו"ב (קלא ע"א).

מידיעה בעיתון מחזיקי הדת (ג' באייר תרס"ד – 7.6.1907), העוסקת בקבלת פני החכם באשי" החדש מירושלים הרב אליהו רפאל פאניזיל שחזר מקושטא לאחר שקיבל אישור תפקיד (פיראמן). נערכו לקבל פניו ביפו עם רדתו מהאונייה "רבנים ספרדים ואשכנזים ועמדו הכן לקבל פניו בעיה"ק יפו". לשם כך כונסה אספת הכנה: "ויביום ד' ה' ניסן (תרס"ז) [...] לבא אל האסיפה אשר נעשה בעה"ק יפו ת"ו מהרבנים ואנשי הועד משם ספרדים ואשכנזים יחד בבית הרה"ג הגאון המפורסם כמהר"ר אברהם קוק יצ"ו". ה"חכם באשי" ירד ביפו וערכו קבלת פנים ממלכתית, בהשתתפות הפחה ובליווי צמוד של חייליו. הוא התארח "ויחן בבית גיסו, הוא הרה"ג כמהר"ר יוסף ארוואץ יצ"ו דיין ומו"צ בעיה"ק יפו ת"ו". משם נסע לבקר במוסדות הממשל המקומי ובבית המשפט. "ואחרי כן ביקר גם כן את כבוד הרה"ג ר' אברהם קוק יצ"ו בבית המדרש אשר לו".

ארגון המעמד הציבורי לכבוד החכם באשי כלל ספרדים ואשכנזים יחד, ואף הרבנים ואנשי הוועד שהתכנסו בבית הרב קוק היו ספרדים ואשכנזים. ההדגשה נועדה לציין את האחדות בנושא זה, ולכן הובלטה ההכנה המדוקדקת לקבלת פני החכם באשי, וגם בשל העובדה שהציבור היפואי נזקק לו במגע עם הממשל התורכי שהוא היה כמייצג החברה היהודית בארץ ישראל. אף זאת, העובדה שהרבנים ואנשי הוועד התכנסו בבית הרב קוק מלמדת על מעמדו המיוחד בקהילה. מכאן, גם עולה שלרב קוק היה קשר אינטנסיבי עם הרבנים ועם הוועד, ובכלל זה כמובן עם הרבנים הספרדים שהשתתפו במושב מיוחד זה. דומה כי קטע זה וחלק מאלה שלהלן משקפים לפי תומם את העובדה שהיו חיי שגרה ביפו והם כללו קשרים שוטפים בין רבני יפו האשכנזים ובין הספרדים. המקור גם מציין כי החכם באשי התארח בבית

הרב ארוואץ שהיה גיסו, וזה גם רמז נוסף לחשיבות הרב ארוואץ בתוך האליטה הרבנית הספרדית.

עדות אחרת מיום כ"ו בחשוון תרס"ח, מלמדת כי הרב ארוואץ ישב בהרכב כריין בבית הדין הרבני האשכנזי יחד עם שני הדיינים האשכנזים הרב קוק והרב שמואל משה ברוידא. משמע כי צירופו כריין לבית הדין האשכנזי לא היה מאורע נדיר, וככל הנראה, עקב היות אחד משני הצדדים שבאו לדון לפני בית הדין ממוצא ספרדי כמו במקרה זה.²⁴ הרב ארוואץ היחיד מהשלושה שתואר בתואר: "מו"צ בק"ק הספרדים", כי לא ישב קבוע בבית הדין האשכנזי.

מסתבר שהיה גם בית דין צדק ספרדי מסודר, ואף יש עדות למקרה מעניין שהובא לפניו לדין. במאמר התנצלות בעיתון הצבי מיום 21.2.1909, בתחילת חודש שבט תרס"ט. העיתון מודה כי האדון יעקב כהן הוא אדם ישר העוסק כבר שנים בגיוס תרומות לבניית בית הכנסת 'קהלת יעקב' המפואר העומד כבר על תילו (היה בית הכנסת הספרדי החשוב ביותר ביפו). הכותב ציין זאת הואיל ובגיליון קודם נכתב כי יש חשדות לאי סדרים במעשי כהן. כהן תבע את העיתון לפני בית דין צדק הספרדי והוכיח כי מעשיו היו ביושר. בית הדין קיבל את עמדת כהן ופסק כי עשה את מעשיו באמונה, ואף הכותב בעיתון הודה וביקש מחילה ובית הדין נענה לו, ופרסם התנצלות בעיתון. בסיום הדיון נאמר:

נחנא בי דינא דפעה"ק יפו ת"ו בש"א לחודש שבט התרס"ט ברוב עז ושלום. הצעיר יוסף ארוואץ מו"צ בעיה"ק יפו ת"ו (מקום החותם). [בשורה נפרדת, ואחריו חברי בית הדין ביחד] הצעיר שבתי בוחבוט ס"ט, הצעיר יצחק אסולין ס"ט. הצעיר יאודה הכהן שאקי הי"ו, ע"ה מרדכי עזראן ס"ט. (מקום חותם בד"צ דק"ק ספרדים בעיה"ק יפו ת"ו).

המקור מתעד סכסוך שהובא לבית הדין של הספרדים ביפו, ומוכיח שבית דין כזה פעל והיה לו הרכב רחב של חכמים ספרדים מקומיים שחלקם כמעט אינו ידוע. הדין היה קשור לעניין ספרדי מובהק בבניין בית כנסת ספרדי, ולכן הובא לדין לפני בית דין ספרדי. בית הדין טורח להדגיש שהוא בית דין ביפו כמצוין בדבריהם בהחלטה הנזכרת "[תרגום: אנחנו בית דין דפה עיר הקודש יפו]", וכן מתחת לשמות הדיינים הודגש במקום חותם, שהם דייני בית דין צדק של קהילות הספרדים ביפו.

24 המקרה הובא בפנקס בית הדין של הרב קוק ביפו ליד הערה 656 (טרם פורסם, ברשות בית הרב). המקור עוסק באדון בן ציון אמזלאג שהעסיק כמה פועלים ודנו בחיובו בתנאי העסקתם.

דיינים אלה נזכרים באותו הסדר גם זמן קצר לאחר מכן בפרשייה הקשורה לרב קוק. באותה התקופה הצליחה הקהילה היהודית ביפו להתאחד, פרט לקבוצה אחת שפרשה ממנה, ואף העמידה לה מנהיג דתי שחיקה את חותמו של הרב קוק כאילו הוא הרב של יפו.²⁵ כתגובה לכך התפרסמו בעיתון "חבצלת" בכ"ג באייר תרס"ט ארבע מודעות גינוי של חברי ועד העיר היוצא של יפו, בית דין צדק של העדה הספרדית ביפו, ועדי המושבה בפתח תקוה וביפו. כעבור כמה ימים בכ"ו באייר פרסמו גם בתי הדין של האשכנזים בירושלים, פרושים וחסידים איסור ומעין חרם נגד האיש. הקבוצה הנזכרת לא רק שנעלמה כעבור זמן קצר ולא השאירה את רישומה, אלא אדרבה, עצם הופעתה עורר גל הזדהות עם הרב קוק וחיקק את הצורך בליכוד החברה היפואית, מה שאכן התרחש כעבור זמן קצר.²⁶ לנדון כאן חשובה המודעה של ההנהגה הדתית הספרדית ביפו. כמו הקבוצות האחרות שפרסמו מודעות, הם משבחים את הרב קוק, את גדולתו בתורה וביראה ואת ענוותנותו, "ומהשפעתו הגדולה ברוחניות ובגופניות... כי מטרת הרב הגאון הנ"ל תמיד להפיץ האהבה והידידות בין העדות" ועובד בכל כוחו לטובת הקהילה בכלל ושבעים רצון ממנו, לכן המעשה נגדו הוא חילול ה' וכבוד התורה ומאחלים שיהיה שלום. ובאה חתימת: "אנן בי"ד דק"ק ספרדים פעה"ק יפו ת"ו כח באייר תרס"ט"; ושמות החותמים: "הצעיר יוסף ארוואץ ס"ט, מו"צ בעה"ק יפו תו"ב. הצעיר שבתי בחבוס ס"ט. הצעיר יאודה הכהן שאקי ס"ט. הצעיר יצחק אשולין ס"ט. הצעיר יאודה עזראן ס"ט"; ובסיום: "מקום החותם של הבר"צ של הספרדים".

בית דין צדק של הספרדים ביפו מנה חמישה אנשים כמו במקרה הקודם וניתן ללמוד משתי עדויות אלו ואחרות על מה שנאמר לעיל בעדות הקודמת. ייתכן שהם היו רבני עדות שונות שישבו בכמה הרכבים מתחלפים. בשתי העדויות הרב יוסף ארוואץ הוא הבולט, ונוסף לו תואר שאין לאחרים: מורה צדק בעיר יפו, המלמד כי

25 פרט לקבוצה קטנה של בעלי מלאכה ופועלים שהכריזו על ייסוד קהילה נפרדת והעמידו בראשם מישהו שהשתמש בתוארי הרב קוק. הרב היה אז בשיא הפופולריות שלו ולא הגיב, וכדרכו נמנע מפולמוס ציבורי. אך ראשי הציבור ביפו, במושבות ובירושלים ראו בכך סכנה לאיחוד ביפו והגיבו בתקיפות.

26 רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 214–215. וראו תמונות בסוף הספר: עמ' לח–לט, הרב חזקיה שבתי ומכתב הרב יעקב מאיר. עמ' מא – הרב ארוואץ. תמונה מה – הודעת ועד העיר הכללי על האיחוד מיום ט"ז באלול תרס"ט. המודעות פורסמו ב"חבצלת" בכ"ג באייר תרס"ט (14.5.1909).

הוא הרב החשוב והפוסק של כל הספרדים ביפו. השני הוא הרב שבתי בחבוט הנזכר כמה פעמים כשני לרב ארוואץ. כאן הסדר מתחלף בין הרב יאודה הכהן שאקי לבין הרב יצחק אשולין (=אסולין, 1837–1912) שהיה שו"ב (=שוחט ובודק) של קהילת המערבים ביפו 45 שנים ושימש גם כחבר הרבנות הספרדית עוד בימי הרב בן נון והרב חזקיה שבתי שקדמו לרב קוק.²⁷ הרב יהודה (או: מרדכי לפי המודעה הראשונה) נזכר למעלה במודעה בעיתון "חבצלת" משנת 1905 כשוחט ובודק, וכאן נזכר כחבר בית דין. סביר להניח שהחל כשוחט ואחר כך קודם לכהן כחכם, ואולי מנהיג קהילה ספרדית וצורף לבית הדין. הדבר נכון גם לקודמו הרב יצחק אשולין, הנזכר אף הוא כשוחט ובודק באותה המודעה ב"חבצלת" משנת 1905.

המודעה בכללה ופירוט השמות של הרבנים הספרדים היא עדות להיכרותם העמוקה עם הרב קוק, אישיותו, ידיעותיו בתורה ופועלו בעיר יפו לטובת כל עדותיה ומאמציו לאחדם. הרב אכן היה הגורם המרכזי לאיחוד ביפו אף כי אוכלוסייתה היהודית גדלה והקבוצות התרבו, ולולא היו נותנים בו אימון היה נכשל כקודמיו. באותם ימי תרס"ט הצליח הרב ללכד סביבו כמעט את כל יהודי יפו, והוביל מהלך של בחירות כלליות שבעקבותיהן נבחר "ועד העיר הכללי ליפו". הדבר הרשים את יהודי יפו והעצים את אהדתם לרב קוק.²⁸

במקור אחר בעיתון הצבי בט"ז באדר תרס"ט, 19.3.1909 (עמ' 3) פרסם הרב ארוואץ מודעת השתתפות בשמחת כלולות ביתו של הרב אברהם אביכזיר, אב"ד נא עמון מצרים, שהיה לפני כן ירושלמי. "ולאות ידידות הנני מנדב חמשה פרנקים להשיבה המפוארה 'כתר תורה' אשר לעדת הספרדים בעיה"ק יפו ת"ו. ידידו ואוהבו. הצעיר יוסף ארוואץ ס"ט מו"צ בעיה"ק יפו ת"ו". מודעה זו מעניינת במיוחד כי הרב ארוואץ הוא שפרסמה, והיא עדות אישית כיצד הוא הגדיר את תפקידו ביפו. כן מצטרפת המודעה למידע הנזכר למעלה על מהות תפקידו של הרב ארוואץ שהיה מורה צדק, פוסק ודיין, בעיר יפו. המודעה מוסיפה מידע נדיר שלא הוזכר עד כה במחקר כי הייתה ישיבה ספרדית נוספת ביפו והרב ארוואץ מכנה "מפוארה" ושמה היה 'כתר תורה'. ישיבה זו היא כנראה המקום שבו דנו בבעיית קידושי רות הגורג'ית

27 ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, א, עמ' 224–225; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 109, 135 ובהערות.

28 רם, שם, עמ' 215–216, הרב קוק נבחר כנשיא הוועד הפועל של שבעת טובי העיר הנבחרים. קודמיו שניסו ולא הצליחו לאחד את יהודי יפו היו הרבנים: ג"ה הלוי, יעקב מאיר וחזקיה שבתי.

הנזכרת להלן, והיא אירעה שנה לאחר מכן. שם לא נזכר שם הישיבה, אך חכמי הישיבה טיפלו ראשונים בבעיה. כך מצטרף המידע משני המקורות הללו ללמד כי היא תפסה מקום חשוב בחיי הדת של הקהילה הספרדית ביפו.²⁹ ידיעה נוספת שפורסמה בעיתון חשובה לנדון זה. רבני יפו היו אורחי התלמוד תורה המקומי בא' וב' ראש חודש אלול תר"ע, ונכחו בבחינות התלמידים וידיעותיהם במקצועות הקודש. נזכרים הרה"ג, הרב קוק, הרב יוסף הלוי "מו"צ דק"ק אשכנזים ביפו", ר' יוסף ארוואץ, ר' שבתי בוחבוט "מו"צ דק"ק ספרדים ביפו".³⁰ הרבנים האשכנזים והספרדים הבולטים ביפו פעלו ביחד בשדה החינוך הדתי. הם הטריחו את עצמם לבוא יומיים רצופים לבחון את התלמידים ואת ידיעותיהם בלימודי הקודש. הרב קוק נזכר ללא תואר והרב הלוי נקרא מורה צדק של האשכנזים. במקביל, גם הרב ארוואץ ללא תואר והרב בוחבוט נקרא מורה צדק של הספרדים. ההקבלה מעמידה את הרב ארוואץ בדומה לרב קוק יותר ממורה צדק, אף כי לא היה לו מינוי רשמי כמו לרב קוק. הרב בוחבוט בדומה לרב הלוי מכונים מורה צדק. הרב קוק קיבל מצב זה מאז הגיע ליפו שלספרדים יש הנהגה דתית מקבילה לאשכנזים, אף כי הוא היה הרב הראשי של כולם.

עם בוא הרב עזיאל ליפו בשנת תרע"ב לכהן כחכם באשי נדחק באופן טבעי הרב ארוואץ והיה לשני בחשיבותו כמנהיג העדה הספרדית ביפו. אך הוא המשיך להיות דיין ונזכר בפנקס בית הדין של הרב קוק ביפו (טרם פורסם) בדיון בשנת תרע"ג בהרכב בית דין עם שני חכמים אשכנזים, הרב הלוי והרב ז' שך. מכאן, שלעיתים הרכבי בתי הדין היו מעורבים. הוא המשיך להיות דיין, כנראה בבית הדין הספרדי ולעיתים גם באשכנזי כי בקיץ תרפ"ג מונה רשמית כדיין בהרכב עם הדיינים הרב י"צ הלוי וז' שך. הוא נפטר בשנת תרפ"ה בימי המנדט.³¹

29 נזכרו שתי ישיבות של קהלות הספרדים ביפו, ישיבת "מנחם ציון" שנוסדה בשנת 1905, והישיבה שהקים הרב עזיאל בסמוך לבואו ליפו בשנת 1912 בשם "שער ציון", ראו: רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 189, ואילך.

30 לפי דיווח של העיתון "המוריה" מתאריך 16.9.2010. התאריך העברי א–ב ר"ח באלול והרבנים הגיעו בשני הימים (עמ' 2–3). הרב ארוואץ נזכר בכתבה שהוא עצמו שלח לעיתון "מוריה" בתאריך 16.9.1910 בעמ' 3, והוא מוסיף ליד שמו "מורה צדק בעיר יפו ת"ו בק"ק הספרדים".

31 רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 161, 324. הפרטים מפנקס בית הדין ביפו נלקחו מצילומי הפנקס המצויים בבית הרב בירושלים. הפנקס כתוב בסדר כרונולוגי. אני מודה לרב ד"ר ארי שבט שאפשר לי לעיין בחומר ולהשתמש בו.

בעיתון החרות מתאריך 15.1.1913 מתפרסמת ידיעה בעמוד 3, כי מונה פחה חדש והוא יגיע ליפו. אי לכך פנה החכם באשי מירושלים במכתב רשמי "להרה"ג יוסף ארוואץ מו"צ וראב"ד לעדת הספרדים ביפו, בבקשה לקבל בשמו את פני הפחה החדש". זה אכן קיבלו והפחה הודה לו. קשה לדעת מדוע לא פנה החכם באשי לרב עוזיאל שהיה החכם באשי המקומי ביפו ובמעמד גבוה מהרב ארוואץ. מכל מקום, ברור שהרב ארוואץ נשאר דמות מרכזית בעדה הספרדית ביפו גם כשהרב עוזיאל כבר היה שם. הוא מתואר על ידי החכם באשי המרכזי בירושלים, שהוא המנהיג הדתי החשוב בארץ ישראל בעיני השלטונות, כמורה צדק ו"ראב"ד" של הספרדים ביפו והוא מתבקש לייצגו בקבלת פני הפחה כפי שאכן עשה.

גם בעיתון החרות (ב-16.6.1913 וב-9.9.1913), מכונה הרב ארוואץ: "אב"ד דק"ק הספרדים בעה"ק יפו", והוא עצמו חתום בסוף אותו הקטע "אב"ד בעיר הקדש יפו". משמע, הרב ארוואץ עדיין משמש אב"ד בעיר יפו אף על פי שהרב עוזיאל כבר היה החכם באשי ביפו יותר משנה וחצי. ככל הנראה הוא לא שינה את המבנה הרבני הספרדי ובראשו את הרב ארוואץ, וכמו הרב קוק שמאז בואו השאיר את הרב יוסף הלוי כאב"ד בית הדין האשכנזי.

החכם השני בחשיבותו ביפו היה הרב שבתי בוחבוט (1870–1948). הוא היה יליד יפו ובנו של הרב שלמה בוחבוט שאף הוא היה רב ביפו והייתה לו ישיבה בעיר. הוא למד בירושלים שנים רבות אצל הרב יעקב מאיר, לימים הראשון לציון והרב הראשי הספרדי הראשון בארץ ישראל. הרב שבתי בוחבוט חזר ליפו והתמנה כדיין בשנת 1906, הוגלה לסוריה במלחמת העולם הראשונה ובהמשך שירת כרב הקהילה בבירות בלבנון עד פטירתו.³² תפקידיו הרבניים גרמו לו לעמוד בקשר הדוק עם הרב קוק בדומה לרב ארוואץ. היה רב ודיין בקהילה הספרדית רוב שנות כהונת הרב קוק ביפו, וכאמור, הוא נזכר בכמה הזדמנויות כשני לרב ארוואץ וכמי שעמד בקשרים הדוקים עם הרב קוק.³³ לכן טבעי שהוא פנה לרב בשנת תרע"ג (1913), וקיבל הסכמה על ספר שהיה שותף לחיבורו.³⁴

32 ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, כרך ה, עמ' 2332–2333; צ' זוהר, "עברית גלותית מול עברית ארץ ישראלית: מחלוקת הרב קוק והרב בוחבוט על המבטא בתפילה" עת-מול 240 (תשע"ה), עמ' 28–30.

33 ראו למשל "הצבי" ז' באייר תרס"ט (30.9.1909), לאחר מהפכת הטורים הצעירים ומינוי המלך מחמד החמישי נערכה גם ביפו מסיבה למכובדי העיר מכל הדתות. מטעם היהודים

פרשייה מעניינת לכשעצמה היא המנהיגות הרבנית התימנית ביפו. הדמות הבולטת בעדה זו, שמנתה כארבע מאות נפש, הייתה חכם סעיד לוי שעלה מתימן בשנת תרמ"ח (1888). חכם זה היה בעל השכלה תורנית אך רכש גם השכלה כללית. בשנים תרע"א–תרע"ד הוקמה אגודה מסודרת של התימנים שמטרתה הייתה לאחד את התימנים ונקראה: "אגודת אחים תימנים", והוא היה מזכירה וניהל את פנקסי האגודה שלה.

לאחר הקמתה והחלטות הוועד שלה הם שלחו מכתב ב-כ' באייר תרע"א לשני הרבנים של יפו, הרב יוסף ארוואץ, רב העדה הספרדית, והרב קוק, רב העיר. הם ביקשו מהרבנים כי: "ייתנו יד להמורשים, הרשומים במכתב ההוא, ויחתמו ויסיכמו על המפעל הטוב הזה". הרבנים חתמו ואישרו את הבקשה, וכתבו דברים חמים לקידום המפעל. הרב קוק כתב להם ובעקבותיו כתב הרב ארוואץ בצניעותו: "גם מצדי, אני הבא בקצה היריעה...", וחתם בחותמו ובחותם בית דין צדק. משמע שראה כבר את מכתבו של הרב קוק והוא רק הוסיף עליו והצטנע לכבוד הרב קוק. הרב ארוואץ חתם בחותם בית דין צדק, ככל הנראה של הספרדים, דבר המוכיח פעם נוספת על קיום בית דין נפרד של הספרדים ובראשו הרב ארוואץ. ראשון החותמים המורשים של האגודה היה חכם סעיד לוי, ככל הנראה היה דמות רוחנית וגם עסקנית, ולא רב מקצועי כדוגמת הרב ארוואץ שטיפל בכל נושאי הדת של העדה הספרדית והתימנית שנכפפה אליהם. מכל מקום, המכתב של התימנים והתנהלות הרב ארוואץ מלמדים על היחס אל הרב קוק ומעמדו גם בעיני הרבנות הספרדית והנהגת התימנים, ובתוכם חכם סעיד לוי, באמצע שנת 1911.

ברם, משנבחר הרב עוזיאל כחכם באשי של יפו חל שינוי בנושאים אלה. הרב עוזיאל הגיע ליפו בחשוון תרע"ב והתמקד בפעילותו בעדה הספרדית והתימנית. מדפי הפנקס התימני הנזכר עולה שהיה כריזמטי והיווה כתובת לפניות התימנים, ולא הרב קוק. היו סכסוכים פנימיים והם פנו לוועד הכללי של יפו ואף לרב עוזיאל שלא הצליח ליישב את קשייהם הפנימיים. לבסוף הם פנו ליוסף שלוש העסקן הידוע, והוא הצליח לפשר ביניהם, ואז גם הרב עוזיאל כתב להם מכתב ברכה בלבד.³⁵ משמע, גם

השתתפו בה הרב קוק (שנאם בעברית ותרגם את דבריו ד"ר מויאל), הרב ארוואץ והרב בוחבוט.

34 איגרת מ"ט בסיוון תרע"ג. ראו: הסכמות הראי"ה, עמ' קלח–קמ ובהערה 3.

35 "רצהבי, "אגודת אחים תימניים: לתולדות יהודי תימן ביפו בשנות תרע"א–תרע"ד", ממזרח וממערב ג (תשמ"א), עמ' 159–179, ובהערה 8; הנ"ל, "לקורותיה של אגודת העובדים

הוא כ"חכם באשי" לא היה בעל סמכות אכיפה, ולכן נאלצו לפנות לעסקן שלוש, ולרב עוזיאל נותר אלא להצטרף לחתימה המוצלחת באותה השעה. הרב עוזיאל היה אפוא סמכות רוחנית דומיננטית חדשה ביפו וחצץ במידה מסוימת בין הרב קוק ובין הספרדים והתימנים בנושאים שהללו נדרשו להם. הרב עוזיאל החליף למעשה את הרב ארוואץ כי היה לו מינוי רשמי כחכם באשי, ולא נחשב בעיני הספרדים והתימנים משני כקודמו.

חכם סעיד לוי השתתף בשנת תרע"ב בשביתה מאורגנת של הפועלים היהודיים שהתכנסו בבית הכנסת של העדה התימנית, והם הצליחו להקים ועד משותף, אך לזמן קצר. בשנה שלאחר מכן בתרע"ג הושלמה ההתארגנות של כלל תושבי יפו וצורפה גם העדה התימנית. נציגיהם בוועד הכללי של יפו היו ראשי העדה התימנית חכם סעיד לוי וחכם עוזרי, הידוע פחות מקודמו. יושבי ראש הוועד הכללי היו לסירוגין הרב עוזיאל והרב קוק.³⁶ מכאן שהרב נפגש עם שני החכמים התימנים לעיתים גם בפעילות ציבורית ביפו. חכמים אלה לא היו בעלי משרה רבנית מקצועית ושימשו מעין מנהיגים רוחניים.³⁷

היו ביפו אישים בעלי תואר רבני, אך לא שימשו בפועל בתפקיד רבני. חכם נסים גרשון קורקידי (1872–1937). הגיע ליפו בשנת 1889, בשלוש שנותיו הראשונות בעיר היה מורה ועזב לטובת המסחר. עבד לפרנסתו ויחד עם זה עסק בתורה וגם היה עסקן ציבורי ידוע. היה ממייסדי נוה צדק שבה התגורר, ואף היה מראשוני תל אביב. הוא נזכר כאחד מחברי הוועד הכללי המאוחד ביפו שנבחרו בשנת תרס"ט בבחירות הכלליות של כל יהודי יפו ופעל בהנהלת הוועד עד תרע"ד, ואף נודע כעסקן גם לאחר מכן. ספק אם ניתן לכלול אותו במונח חכמי המזרח לצורך הדיון כאן, שכן לא עסק ממש ברבנות ובפסיקה הלכתית בתקופת היות הרב קוק ביפו. ההיכרות ביניהם הייתה

התימנית "פעלת-שכיר" (תרס"ג–תרס"ד); ראשית התיישבות התימנים ביפו, מ' מישקיןסקי (עורך), סוציאליזם יהודי ותנועת הפועלים היהודית במאה ה-19, ירושלים תשל"ו, עמ' 202–223; נ' דרויזן, באין מרבד קסמים: עולי תימן בארץ-ישראל תרמ"ב–תרע"ד (1881–1914), ירושלים תשמ"ב, עמ' 57–59, 149–156.

36 רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 188, 219, 297; י' רצהבי, במעגלות תימן, תל אביב תשמ"ח, עמ' 320.

37 נזכר גם חכם רבי שלום אלשיך ממייסדי השכונה (1906) שהיוותה גרעין לחרם התימנים, ראו: רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 135–136. בעיתון "חבצלת" ג' בטבת תר"ע (17.12.1909), הובאה רשימת מגויסים בהגדרה לצבא ובה יהודה בן חכם סעיד, כנראה סעיד לוי.

יותר מנקודת המבט של פעילותו הציבורית ביפו. אך קיים מקרה שנדון בבית הדין הרבני ביפו וצורף להרכב "מר נסים קורקידי" ללא התואר רב. בית הדין פסק, אבל החלטתו לא בוצעה במשך זמן ניכר כנזכר בכמה מסמכים, ובהם חוזר שמו של נסים קורקידי כחבר בהרכב זה. סביר להניח שצירופו להרכב נבע מכמה מניעים. שני הצדדים בדיון היו ספרדים ומתל אביב, שבה התגורר גם קורקידי, ובית הדין היה מעיקרו במעמד של בורר, וניתן היה לצרף אף מי שלא היה דייקן בהסכמת הצדדים. קורקידי היה פעיל ציבור חשוב ובעל תואר חכם עם ידע תורני. לכן ראה הרב קוק צורך לחזק את מעמד בית דינו גם כלפי עדות המזרח וכלפי תל אביב שבה התגורר קורקידי, ולכן צירפו להרכב.³⁸ המקרה מלמד שהרב הכיר היטב את קורקידי והעריכו גם מהיבט אישי ודתי. בהמשך, סייע קורקידי גם לבחירת הרב עוזיאל, ומשנבחר ייעץ וסייע לו בתפקידו בעניינים שונים.³⁹

חכם נוסף שפעל בעיר היה הרב יוסף שמחון (1859–1919). עלה ממרוקו בילדותו ליפו ולמד בישיבה המקומית של הרב שלמה בחבוט (אבי הרב שבת ב בחבוט), ועימו למד באותה הישיבה הרב יעקב מאיר. בהיותו בן 20 הוצעה לו משרת רב ביפו, אך הוא העדיף לעסוק בחינוך והקים את התלמוד תורה הראשון ביפו עם אחיו, חכם ר' לוי שמחון, שבו למדו בני המשפחות הוותיקות בעיר. שנים רבות עסק בחינוך ולעת זקנה שירת את בני עדתו גם בפסקי הלכה. במלחמת העולם הראשונה גורש עם משפחתו מהארץ ועבר לאלכסנדריה שם הוא הורה ונפטר בה.⁴⁰ גם הוא בדומה לחכם קורקידי לא עסק ברבנות, אך עיסוקו בחינוך חייב קשר הדוק עם הרב קוק שטרח רבות בעבור החינוך המסורתי.

אישיות דתית נוספת שנקשרה לרב קוק היא שוחט. הרב כותב בז' בטבת תרס"ט: "רק זה נודע לי מפי שו"ב ספרדי אחד, שבא ממערב (ממאראקא, כך קוראים הספרדים פה את בני מאראקא: מערבים), שאצלם פשט המנהג להתיר ע"י נפיחה".

38 הדיונים השתמרו בכמה מסמכים בארכיון: עיריית תל-אביב-יפו, הארכיון ההיסטורי. תיק הרב קוק, חטיבה 1, תיק 64. מסמכי סכסוך משפחתי: כ"ה באייר תרע"א (נקרא: ניסים קורקידי. נאמר שהרב קוק אישר צירופו לבית הדין), ג' בסיוון תרע"א, כ"ג במנחם-אב תרע"א (נקרא מר קורקידי וצורף לבית הדין בהסכמת צד אחד). העניין לא הסתיים גם בכ"ה באלול תרע"א, ד' בחשוון תרע"ג, ואף ב' בניסן תרע"ג.

39 ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, א, עמ' 124; רם, יפו, 132–133, 219. וראו עוד, ע' צימרמן, "לשמותם של רבי נסים קורקידי וניסן כהן מלמד: ממעצבי דמותה של החזנות הספרדית בת"א", דוכן" מאסף למוסיקה יהודית, יד (תשנ"ו), עמ' 159–162.

40 ד' תדהר, שם, שם, עמ' 183; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 135, 395.

האיש היה שוחט במרוקו וידע לספר לרב מנהג בני מרוקו בבעיות סירכה שעל הריאות. הרב מוסיף שהשוחט סיפר לו על כמה מנהגים ממרוקו: אין לחדד, שאחינו אלה, הרחוקים יותר ממנו מחיים קולטוריים מחודשים, עמד במ הטפוס של סדרי החיים שהיו מונהגים בימים הראשונים, יותר ממה שהם עומדים בשלמות צביונם אצלנו. זה השו"ב בעצמו נתקבל פה אצל הספרדים, והנה היה אצלו מנהג חדש שהשו"ב צריך גם הוא לעשות הפעולה של השחיטה. אצלם במערב אין המנהג כן, אלא החכם, שהוא השו"ב לפי מובן שלנו, הוא בודק את הסכין, ומוסר אותו לטבח (הקצב), והטבח יודע רק חמשת ההלכות שבשחיטה, שהייה, דרסה, חלדה, הגרמה ועיקור, והוא שוחט, והשו"ב בודק את הריאה, ובזה תמה כל עבודתו. והאמת אגיד, שאצלי מוצא חן סדר כזה, וזהו יותר נוטה לרוח ישראל סבא. תלמיד-חכם, איש רוחני, ועם זה קבוע יהיה לעסוק בזביחת בעלי חיים ונטילת נשמתם, אין זה מסכים עם רגשי הלב הצלולים. אע"פ שהשחיטה, ובכלל אכילת בע"ח, היא מוכרחת עדיין להיות נוהגת בעולם, מ"מ ראויה מלאכה זאת להעשות ע"י אנשים שלא הגיעו עדיין להמדה של התעדנות ההרגשה, והמלומדים בעלי המוסר, הדעה והדת, הם ראויים להיות פקידים על שמירת התכונה שלא תהיה ההמתה של בע"ח ברברית, ושיכנס בכל הענין הזה של אכילת הבשר אור אצילי, שיוכל בעתו להבריק את העולם. דזה אצור באמת בהלכות שחיטה וטריפות, כאשר ידוע לנו לנו.⁴¹

כמה דברים אומר הרב קוק:

- א. השוחט מספר כמה דברים חשובים על המסורות של יהודי מרוקו, בנוסף לבדיקת הריאות בבהמה;
- ב. הרב אומר שתורבותית אינם עדיין כמו התרבות החדשה, ומתכוון לתרבות האירופית שהיה רגיל בה;
- ג. מאידך, הם דווקא מייצגים את המסורת הוותיקה והמדויקת יותר מאשר זו שהובאה מאירופה;
- ד. השוחט סיפר לרב כי כשעלה ובא ליפו קיבלוהו הספרדים כשוחט, מכאן שלא הרב קוק קבע אצל הספרדים מי יהיה שוחט;

ה. "החכם הוא השו"ב", כלומר, השוחט במרוקו היה בתפקיד הרב מורה ההלכה ומפקח, ואת השחיטה בפועל עשה הטבח-הקצב. הוא הראה לשוחט את הסכין והלה בדק אותה ונתנה לקצב לשחוט, והקצב ידע את חמש ההלכות הבסיסיות של השחיטה;

ו. הסדר הזה מוצא חן בעיני הרב ונראה לו שזה מתאים יותר לרוח ישראל סבא. "תלמיד-חכם, איש רוחני", לדבריו, חכם התורה צריך להיות במעלה רוחנית ולא יאה לו לשחוט, כי הוא מבצע מעשה נמוך שאינו מתאים לרמתו. מעשה השחיטה מתאים למי שרגשותיו עוד לא התעדנו דיים, אף כי מותר לאכול בשר שחיטה אצל הרב זה בדיעבד וכרוך במעשה נואל, ורעיון זה מוטמע גם בהלכות שחיטה וטריפה. מהיבט יחסו של הרב לחכמי המזרח משתמע כי כמה ממנהגי הספרדים בענייני שחיטה מייצגים מנהג קדום הקרוב לתלמוד, והם נראים לו נכונים יותר ממנהגי האשכנזים, אף כי אלה מייצגים סדרי תרבות חדשים יותר. השוחט נחשב כחכם ומורה הוראה בענייני שחיטת בשר, והרב מכנהו חכם. נראה כי לכן גם ביפו היו שוחטים שהפכו לרבנים וצורפו לבית הדין הספרדי, כי הייתה תפיסה שהם למעשה חכמים. אף כי לא כל שוחט היה לחכם, יש להניח שהללו שקודמו נודעו כבעלי ידע רחב יותר מההלכות הקשורות בשחיטת בשר, כפי שכבר צוין לגבי השוחט אשולין.

בית הדין הספרדי

בית דין אשכנזי היה כל ימי הרב קוק ביפו כפי שכבר צוין, והוא אף ישב בבית הרב קוק והיה לו הרכב קבוע שבראשו עמד הרב יוסף צבי הלוי, והרב קוק השתתף בו רק בחלק מהמקרים. במקביל, יש לבחון קיום בית דין ספרדי, הרכבו ועד כמה היה קבוע.

בכרוז שהתפרסם בשבט תרס"ה בעניין שמירת שבת נאמר: "מודעה רבה מהרבנים הגאונים בד"צ דקה"ק [=בית דין צדק דקהלות הקדש] אשכנזים וספרדים פעה"ק [=פה עיר הקדש] ת"ו, בהסכמת מרן גאב"ד דפה עה"ק והמושבות תוב"א"⁴². ידיעה זו מלמדת שפחות משנה אחרי בוא הרב קוק ליפו היו שני בתי הדין של האשכנזים ושל הספרדים באותו מעמד לפי ששניהם תוארו כ"הרבנים הגאונים". לכן יש גם להניח שבית הדין הספרדי היה קבוע, שאלמלא כן לא היה נזכר בכרוז ועוד

42 אגרות הראי"ה, א, עמ' רע"ד, אגרת רכ"ו בהערה 1, הערת המהדיר.

בתארים הנזכרים. בסוף הקטע נאמר כי המודעה נכתבה בהסכמת "מרון" וכל תוארי הרב קוק שהיה מעל שני בתי הדין, כולל בית הדין הספרדי. מכאן שהרב קוק היה הרב של כולם והכירם היטב, אך נאלץ להשלים עם עובדה, שככל הנראה קדמה לו, שהיה בית דין ספרדי מקביל לאשכנזי. הרקע לכך היה ככל הנראה חלקם של הספרדים באוכלוסייה היהודית של יפו באותן השנים שכאמור היה קצת פחות ממחציתה. אב בית הדין הספרדי היה הרב יוסף ארוואץ הנזכר שהיה החכם הספרדי הבולט באותה התקופה. למעלה הוזכרו חמישה חכמים שחתמו בשתי הזדמנויות שונות, בתחילת שבט ובכ"ג באדר תרס"ט כחברי בית הדין הספרדי ובראשו עמד הרב יוסף ארוואץ ומשנהו היה הרב שבתי בוחבוט משנת 1906. קבוצה זו נראית כמרכיבי בית דין קבוע, אלא שדיוניהם אינם ידועים עד כה. גם הוזכר כי הרב ארוואץ ישב בהרכב בית הדין האשכנזי לצד הרב הלוי, סימן לשיתוף פעולה ביניהם ולא תמיד הייתה חלוקה ברורה בין שני בתי הדין.

בט"ז באדר תרס"ט כתב הרב תשובה לדייני בית הדין האשכנזים-חסידים בירושלים. הם ערערו על ההיתר הידוע של הרב קוק כי שמן שומשמן אינו נכלל במנהג איסור קטניות בפסח. בין היתר הם טענו שלא קיבל את תמיכת כל הדיינים גם ביפו, אבל הוא הכחיש והוסיף: "הלא הננו בזה ב"ה חבורא קדישא של שלשת רבני בד"צ שלנו ורבני בד"צ הספרדים העומדים עמנו בדעה אחת".⁴³ הרב מסביר ששני בתי הדין ביפו, האשכנזי והספרדי היו עימו בדעה אחת. הרב אינו מבדיל ביניהם ומכנה את כל השישה, שלושה מכל בית דין, "חבורא קדישא", להדגיש כי הם היו ידועים, קבועים ושווים בעיניו.

באיגרת של הרב מי"א במנחם-אב תרס"ט הוא פונה "לכבוד ידידי נפשי הרבנים המובהקים, כלילי פארות, והיו למאורות, חו"ר בד"צ דקה"ק ספרדים בעה"ק יפו ת"ו, וביחוד כ' ידי"נ הרב המופלא, וכבוד ה' מלא, יקר מחכמה ומכבוד, מהר"י ארוואץ שיחל"א, יתברכו ברב טוב וחיים עד עולם". פתיח מכבד זה באיגרת שבו הרב מבקש שייעשה תיאום בינם לבין בית הדין האשכנזי בעניין גט ולצורך העניין הוא מבקש שייפגשו. הוא מוסיף שהגורג'ים במנהגיהם מתייחסים "באופן שוה לספרדים ולאשכנזים".⁴⁴ הפנייה לחברי בית הדין מלמדת כי הרב קוק הכירם היטב, ואף הייתה לו קרבה רבה אליהם ככל הנראה עקב מפגשיו עימם במהלך עבודתם המשותפת כמנהיגות הדתית בנוסף להערכתו אליהם. זאת ועוד, בית הדין הספרדי היה קבוע

43 שו"ת אורח משפט, סימן קיב,

44 אגרות הראי"ה, א, עמ' רסט-רע.

והרב ארוואץ עמד בראשו, והרב משווה בית דין זה למקבילו האשכנזי לנושא גיטין, ולכן מבקש לפתור בעיה בכינוס שני בתי הדין. אומנם נזכרים חברי בית הדין הספרדי, אך רק הרב ארוואץ נזכר בשמו, וסביר להניח שמדובר בשניים נוספים שאינם נזכרים בשמם. בכבדו כל עדה ומנהיגיה השומרת מסורתיה, הדגיש הרב שהבעיה עם הגט הגורגי הוא שהללו במנהגייהם הם משלבים מנהגים ספרדיים ואשכנזיים וקשה לשייכם רק לספרדים שכנראה דנו בעניין זה, ולכן ביקש לכנס את שני בתי הדין ביחד לפתור את הבעיה.

פרטים חשובים נוספים עולים מאירוע מאוחר יותר משנת 1910. האירוע מכונה "קידושי רות הגורגית" (או "מגלת רות") היה כנראה בח' בסיוון תר"ע. בחור גורגי מפתח תקוה טען כי הוא קידש נערה בשם רות, והיו שני עדים לכך,⁴⁵ אבל הנערה והוריה טענו שהוא לא קידש והיא לא הסכימה. הבחור הופיע בפני בית הדין הספרדי ביפו, כי המעשה היה בעיר, בהרכב הרבנים: שבתי בוחבוט, יצחק אסולין, א' פינטו. הם צירפו כנראה את הרב יוסף צבי הלוי שהיה הדיין האשכנזי הידוע ביפו שהסכים לדעתם. הם פסקו שהבחורה צריכה להינשא למקדש או לקבל ממנו גט אם תרצה להתחתן עם מישהו אחר. סמוך לאחר מכן הגיעו שני הרבנים של יפו, שלא היו במקום. תחילה הגיע הרב ארוואץ שחיכה לרב קוק ששהה ברחובות. משהגיע הרב קוק עיין בדבר וקיבל את פסק הדין. הרבנים עשו מאמצים לסכם עם הבחור שיקבל פיצוי וייתן גט כי נודע להם ששידכו אותה לגביר גורגי. לשם כך אף נסעו לפתח תקוה, מקום מגורי הבחור, וסוכם כי אבי הנערה ישלם סך מסוים והמקדש ייתן גט. בינתיים ראה אבי הנערה רות כי רבני יפו לא הקלו על ביתו החליט לפנות לרבני ירושלים מבלי לספר להם על התהליך ביפו, ופנה לרב נחמן בטיטו ממלא מקום החכם באשי שהושיב בית דין ספרדי בירושלים. בית דין ספרדי זה החליט ופרסם מודעה בעיתון "החרות" שרות אינה צריכה גט, וביטל את הקידושין, וכן הוסיפו מודעה עקרונית שקידושין כאלה אם ייעשו הם מופקעים ואינם תופסים כלל.⁴⁶

45 הסיפור הופיע בהמשכים בעיתון "החרות" מתאריך 4.11.1910. הכותב העדיף את גרסת רבני ירושלים הספרדים ואת עמדתם, ואף לעג לרבני יפו, כדלהלן.

46 "החרות" בז' בחשוון תרע"א (9.11.1910). המודעה נקראת: "הסכמה בחרם", והוסיפו שהמקדש יוחרם ועדיו יפסלו לעדות ולשבועה, ויפו ואגפיה נגורת אחרי ירושלים כמו סלוניקי ואגפיה, רמז שעל רבני יפו לקבל החלטת בית דין, אך הרב קוק לא ויתר כדלהלן. על הרב בטיטו ומעמדו בעדה הספרדית בירושלים, ראו: מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה, עמ' 418–419; בצלאל, נולדתם ציונים (לעיל הערה 17), עמ' 41, 302.

בתיאור שלבים אלה של האירוע מזכיר העיתון "חרות" כי בבית הדין שישב על העניין היו בתחילה: ר' יוסף צבי הלוי, שבתי בוחבוט, יצחק אסולין (שני האחרונים נזכרים ללא תואר). אחר כך "בא מע' הרה"ג וכו' אברהם יצחק הכהן קוק וקיים את הדברים הנ"ל בתור אב"ד יפו והמושבות", רמז שהרב נאלץ להסכים להחלטת בית הדין בתוקף תפקידו. וכאן הוא מתקיף את הרב הלוי שלדבריו לא ידע שכבר נכתב בעניין חומר רב במקורות רבניים ויש חרמות על כך. וכן הוא כותב:

חתם בטעות שהטעהו החתום השני הידוע היטב לכל (הרב שבתי בוחבוט) והשלישי, יצחק אסולין, מעולם לא ראו עיניו אור תורה כי עסקו הוא בצמ"ג [=צומת גידין (כשוחט)] ורק בזמן האחרון נעשה ל'חכם' כי חסורי מחסרה והכי קתני וכו' ובאמת, בושא לב"ד שכזה לעשות מעשים שלא יעשו לחתם בעסק ביש כזה בעצותיו של שבתי בוחבוט הידוע אשר נכנס בענין נכבד כזה דבר ערוה החמורה בעת שהוא איש מסחרי ולא עוד ועל ידי זה נלכדו עמו איזה מהרבנים האשכנזים שמעולם לא היתה כזאת. וגם הרב קוק עשה לא כהוגן ושורת הדין להכנס בריב לא לו בעת שעסוק הוא במושבותיו ובהנהגת עירו, ועכשיו בא ומתערב בענינים שאינם שייכים למשרתו.

הכותב מזכיר "לא אלמן ישראל" שהיו רבנים שידעו מה לעשות, כמובן, בית הדין הספרדי בירושלים, והרב נחמן בטיטו.⁴⁷ לאחר ההיתר מיד שלח הרב בטיטו הודעה לקונסול הרוסי כי רות זו היא אשתו של מאיר תנוראשווילי, והחתן החזיק את התעודה.⁴⁸

47 כאמור גרסת "החרות" מוטה בהשוואה לסיפור בעיתון "הצבי" מיום ז' בתשרי תרע"א (17.10.1910), המציג את הדברים בצורה מאוזנת יותר ומדגיש כמה פעמים את הפגיעה ברבני יפו ובראשם ב"גאון קוק". גם דברי הרב קוק בכמה מתשובותיו, ראו להלן, קרובים לנוסח הצבי.

48 "החרות" ט"ז בחשוון תרע"א (18.11.1910). וראו גם "האור", י"ז בתשרי תרע"א (17.10.1910). "האור" כ"ה בתשרי תרע"א (28.10.1910), כבר ציין כי רות התחתנה לפני כשלושה שבועות. "החכם באשי" ביקש מראשי הגורגים להפרישם ונענה בשלילה שזה עניין לבית הדין וה"חכם באשי" ולא בסמכותם. בל' בתשרי תרע"א (2.11.1910), פרסם "החרות" ידיעה שמעתה יהיה רישום רשמי לנישואין בירושלים והוא יפורסם שבועיים לפני יום הנישואין כדי שלא יישנה מקרה כזה של רות הגורגית שרב לא ידע מה עושה רעהו. ב"א בחשוון תרע"א (11.11.1910), כתב "החרות" שהעימות בין בתי הדין של יפו וירושלים נמשך, והרב יוסף הלוי אב בית הדין האשכנזי ביפו היה הפעיל ביותר בעניין (אולי רמז שהוא לחץ על הרב קוק לא לוותר).

הרב קוק לא ויתר ופנה לרב בטיטו בדרישה להפריש את רות הגורג'ית מבעלה החדש עד לדיון חוזר, ואכן נענה והורה להפרישם.⁴⁹ כן פרסם הרב בעיתון קריאה לחכמי ירושלים הספרדים והאשכנזים להפריד בין האישה ובעלה החדש עד לדיון חוזר.⁵⁰ לבסוף, היה דיון חוזר בבית דין ספרדי נוסף, ובתמיכת החכם באשי, התקבלה דעת הרב קוק להפרידם, והוזג וכמה מבני משפחתה הוחרמו עד שייענו.⁵¹ עיתון "הצבי" מציין שהבחור המקדש הופיע בפני בית הדין ביפו שכלל את "הרב ר' יוסף הלוי דיין לאחינו האשכנזים ועמו גם כן חכמי ישיבת הספרדים".⁵² בית הדין המעורב כלל הרכב של רב אשכנזי כאב בית הדין ו"חכמי ישיבת הספרדים" ששימשו כדיינים בעניין. כמו כן, האזכור של חכמי ישיבה מלמד כי הייתה ישיבה של ספרדים ביפו, וכאמור לעיל, הייתה ישיבה כזו בשם "אור תורה". לנדון כאן, חשובה הידיעה בעיתון "החרות" שבית הדין הראשון ביפו כלל שלושה רבנים: הרב בוחבוט, הרב אסולין, ר"א פינטו,⁵³ והאחרון אינו ידוע.

אירוע "קידושי רות הגורג'ית" מלמד כמה דברים על בית הדין הספרדי ביפו, נכון לקיץ שנת תר"ע (1910). בהרכב בית הדין הראשון בעניין היו חכמי הישיבה הספרדית "כתר תורה", וביקשו מהרב הלוי שיצטרף אליהם, או אולי אף ישב בראש, כי נודע כסמכותי וגם הרב ארוואץ לא היה ביפו באותה העת. הם פסקו שהיא צריכה

49 בשו"ת עזרת כהן סימן מז, מיום י"ג בתשרי תרע"א, הודה לרב נחמן בטיטו שהורה להפריש את הזוג עד לבירור חוזר, ובו גם תיאור השתלשלות הדברים לפי ידיעת הרב, דחייתו את פסק הדין הירושלמי. גם שם, בסימן מז, מד' בחשוון תרע"א, יצא נגד המודעה שפרסם בית הדין הירושלמי שקידושין כאלה מופקעים, וכן כתב שם, סימן מה.

50 הצבי, כ"א בכסלו תרע"א, 2.12.1910

51 בו' בניסן תרע"א. כעבור יומיים קיבל הדבר אישור ממלא מקום החכם באשי, הרב נחמן בטיטו, שלמעשה קיבל את עמדת הרב קוק. ידיעות אלה פורסמו בעיתון המוריה ב- 9.5.1911.

52 עיתון הצבי מתאריך 17.10.1910

53 "החרות" ט' בחשוון תרע"א (11.11.1910), האשים את בית הדין הזה כי שמע רק צד אחד את החתן, ורק הרב קוק שמע את שני הצדדים. ב"ד בחשוון תרע"א (16.11.1910) אף נטען כי היו עדויות של בעל המלון והעגלון ביפו במקום מעשה הקידושין שטענו שלא היו קידושין והם לא נקראו להעיד, והעדים שהעידו היו פסולים. כן נטען שהרבנים, קוק, ארוואץ, הלוי ובוחבוט נסעו לפתח תקוה, וישבו בבית הרב המקומי ולא הצליחו לשכנע את החתן. בהמשך, החרות בט"ז בחשוון תרע"א (18.11.1910) אומר שהרב קוק ידע שהמקדש רימה, והיה צריך להתיר את רות ואפשר לעניין להסתכן, ורמז למעשה נוסף שהרב לא סיימו כראוי. ועוד נאמר שמעשה רות שייך לבית הדין בירושלים מפני כבוד ארץ ישראל ושלא ייעגנו בנות ישראל, ובפרט שהעניין הוא ספרדי, וספרדים צריכים לטפל בו.

לקבל גט או להינשא למקדש. כך שלא הייתה הפרדה מוחלטת של בתי הדין האשכנזי והספרדי ביפו, כפי שכבר צוין במקרה ההפוך, וכאן אף צורף דיין אשכנזי להרכב הספרדי, ואולי אף עמד בראשו. לפי עיתון "הצבי" ההרכב הספרדי הראשוני היה שונה: הרבנים בוחבוט, אשולין ור"א פינטו, ולא נזכרים כלל חכמי הישיבה הספרדית. אפשר שהם זהים לפחות בחלקם, כי עיתון "החרות" בביקורתו בהמשך יוצא נגד הרבנים בוחבוט ואשולין שלדעתו אינם חכמים ברמה גבוהה. אך אפשר שהם חכמי הישיבה שהזכירם לפני כן או לפחות אחד מהם. "החירות" טוען כי הרב בוחבוט הוא גם איש עסקים ואינו עוסק רק בתורה, ולפי זה פרנסתו הייתה מעבודתו בעסקים. הרב אשולין היה שוחט, כפי שכבר הוזכר למעלה, והוא מואשם שזו עבודתו העיקרית, ורק לאחרונה הוסיפוהו לצוות הרבנות הספרדית ביפו כי לא נמצאו ראויים אחרים. מכל מקום, זה מאשר את האמור למעלה שאכן הוא היה תחילה שוחט ובהמשך הזמן צורף כרב בקהילה הספרדית. הרבנים קוק וארוואץ שלא היו ביפו ונקלעו לעניין שלא בטובתם בכל זאת פעלו עם בית הדין הספרדי בעירם והרב בוחבוט אף נסע עימם לפתח תקוה לסיים את העניין עם המקדש.

אירוע זה מסייע לאמור כי היה קיים בית דין ספרדי ביפו ושלווה חכמים שימשו בו כדיינים כשהוא התכנס באותה התקופה, הרבנים: בוחבוט, אשולין ופינטו. לפי טענת העיתון "החרות" אשולין השוחט צורף להרכב זמן לא רב לפני תר"ע. כן נזכר חכם בלתי ידוע ר"א פינטו שישב אף במקרה זה כדיין. לאלה יש להוסיף את שני הדיינים שחתמו שנה לפני כן כחברי בית הדין הספרדי, הרבנים יהודה הכהן (או: מרדכי) שאקי ומרדכי עזראן, וכמובן את אב בית הדין הרב ארוואץ. לא ברור אם הרב קוק התערב בהרכב בית הדין הספרדי, ונראה יותר שהניחו לרב ארוואץ, ומשהגיע הרב עזריאל בתרע"ב הוא שקבע את הרכב בית הדין.

פרטים נוספים עולים מפנקס בית הדין של הרב קוק ביפו (טרם פורסם). בסיכום דיון שנערך ביום ט"ז במרחשוון תרע"ב נכתב: "אנן⁵⁴ ב"ד דחת"ל [=דחתים

54 כאמור, הפנקס הוא ברשות בית הרב קוק, ירושלים. עבר ההדרה זמנית על ידי הרב ארי צ' שבט, ולפיה הציטוט וההערות וברשותו. ליד הערה 1068 (זמנית), הוסיפו המהדירים: הפסקה הבאה כתובה בכתב ספרדי המכונה כתב רש"י. יש גם סעיפים נוספים בפנקס הכתובים בכתב ספרדי/רש"י. ייתכן שכתובים כך משום שהמתדיינים הם ספרדים, כפי שעולה בבירור בעמ' 17, 68 ו-74, וכן כאן. השוו לכת"י הספרדי בעמ' 41 שהוא בבירור אינו של הרב מבחינת הסגנון, ואף כתב היד שונה משאר המקומות שיש כתב יד ספרדי. לא סביר שרבנים רבים כתבו בפנקס,

לן]בדה"צ [=בית דין הצדק] של עדת האשכנזים ועדת הספרדים⁵⁵ דפעה"ק יפו תו"ב".

היה אפוא דיון משותף בין בית הדין האשכנזי לספרדי של יפו, אולי בשל חשיבות נושא הדין. הדבר מוכיח פעם נוספת שהיה שיתוף פעולה בין בתי הדין בשעת הצורך. קשה לדעת אם שני ההרכבים היו מלאים של שלושה מכל בית דין או אולי פחות מכך, אך הצורך לחתום בשם שני בתי הדין מלמד שבנוסף לחשיבות העניין רצו להדגיש ששני הגופים ישבו יחד. יש לציין כי בדיוק באותם הימים נכנס הרב עוזיאל לתפקידו כחכם באשי ביפו, ולא ברור אם כבר היה חלק מהרכב משותף זה.

מידע חשוב במיוחד עולה מפרסום רשמי של "ידיעות ועד העיר הכללי יפו" מטבת תרע"ד. בפירוט דף תקציב ההוצאות וההכנסות לשנת תרע"ד נזכרים סכומים ששולמו כהוצאות: לרבנים האשכנזים – 3360 פרנק, לחכם באשי – 1680 פרנק, לדייני האשכנזים – 3360 פרנק, לדייני הספרדים ומשרד החכם באשי – 1200 פרנק. כהכנסות נרשם שם בין היתר: "ממשרד החכם באשי – 1000 פרנק, מבי"ד של האשכנזים – 1000 פרנק".⁵⁶ הניסוח ברבים "רבנים" לאשכנזים לעומת חכם באשי אחד הוא מוזר. הרי היה הרב קוק האשכנזי והרב עוזיאל הספרדי. כנראה הכוונה לרב יוסף צבי הלוי (או לרב שניאור סלונים, רבם של החסידים) כי הודגשו בנפרד גם הדיינים האשכנזים שלפי הסכום נראה כי הם היו שניים וקיבלו כמו הרבנים והחכם באשי, כל אחד 1680 פרנק, וכך למעשה יש שלושה דיינים אשכנזים. ייתכן שהניסוח המוזר נבע מפגעי הזמן של הוועד הכללי שהחליט כבר לפני כן לא להתייחס באופן רשמי לרב קוק כרב יחיד לכל העיר, וכך נרמז הדבר גם במסמך רשמי זה. לאחר מכן נזכרים "דייני הספרדים", ואם כן גם הם היו לפחות שניים, אף שמשכורתם נראית נמוכה יותר, וכל אחד קיבל פחות משש מאות פרנק כי בסכום 1200 פרנק נכללו גם הוצאות המשרד. גם בסעיף ההכנסות לא נזכר בית הדין הספרדי, אלא רק משרד החכם באשי המכניס 1000 פרנק בשנה. לעומת זאת, נזכר בית הדין האשכנזי המכניס

ולכן כתב יד הספרדי (ובעמ' 17, 68 ו-74) הוא של הרב קוק. מכל מקום, טרם הוברר מכתב היד מי הכותב.

55 המהדיר מציין: כינוי חריג לבית הדין שלא נמצא במקום אחר בפנקס. נראה שהטעם קשור לכתב הספרדי בסעיף זה, שמדובר במתדיינים ספרדים כמשתמע מהשמות, ואולי משום חומרת הפרשה חתמו בהדגשה שונה מהרגיל.

56 רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 220–221; יודפת, "ועד העיר הכללי" (לעיל הערה 8), עמ' 247.

גם הוא 1000 פרנק. ככל הנראה, בית הדין האשכנזי היה קבוע ופעיל יותר, והיו לו הרבה יותר דיונים שכללו גם הכנסות שונות כמו משרד ה"חכם באשי" שהיו לו הכנסות שונות. ואילו דיוני בית הדין הספרדי ואולי גם מספר הדיינים בהתאם לכך היה קבוע פחות ופעיל פחות. לכן, גם משכורת האשכנזים נראית גבוהה בהרבה מדיני הספרדים.

מצב זה משקף כבר את השנה האחרונה לפעילות הרב קוק ביפו, וספק אם בפועל היה שינוי של ממש במעמד בית הדין הספרדי ביפו. זאת למרות בקשותיו של הרב עוזיאל מהוועד הכללי למסד ולחזק יותר את הרבנות הספרדית בעיר ואף איים בהתפטרות. אומנם היה בית דין ספרדי ודייניו קיבלו שכר, וייתכן שזה היה ההישג של הרב עוזיאל, אך עדיין לא השוו את מעמדם למעמד בית הדין האשכנזי בראשות הרב קוק. גם העובדה שלא ציפו להכנסות מבית הדין הספרדי מלמדת כי הוא לא היה פעיל ומקובל כבית דינו של הרב קוק. ייתכן גם כי ההסבר לכך הוא שחלק מהדיינים הספרדים התפרנסו בדרך אחרת כפי שהרב בוחבוט היו לו עסקים כנוכר, וכן הרב אשולין שהיה שוחט. לכן השכר לדיינים הספרדים היה נמוך כי הועבר למקצת מהדיינים. מיסוד שני בתי הדין על ידי קביעת משכורות מלמד כי מאז הגיע הרב עוזיאל התפצלה לשניים האחריות על העדות והטיפול בהן. הרב קוק פעל בקרב האשכנזים והרב עוזיאל היה אחראי על הספרדים. זו ראשית התמסדות הרבנות הכפולה שתקבע סופית עם יסוד הרבנות הראשית מאוחר יותר בימי המנדט בשנת תרפ"א, שיהיו שני רבנים ראשיים, אשכנזי וספרדי.

הרב קוק והרב עוזיאל

זו הייתה הפרשה האישית המורכבת ביותר שהרב קוק נאלץ להתמודד עמה ביחסו לחכמי המזרח בתקופת יפו. שני הרבנים החלו את פעילותם הרבנית בארץ ישראל בעיר יפו, ואף פעלו בה יחדיו כמעט שלוש שנים. מבחינת הרב קוק היו אלה שנותיו האחרונות ביפו, וכבר היה אישיות רבנית מרכזית בארץ. הרב עוזיאל, לעומת זאת, שהיה צעיר ממנו ב-15 שנה החל אז את דרכו הרבנית. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל היה יליד ירושלים (1880–1953) וגדל בתלמוד תורה ובישיבה הספרדית שלה. כבר בשנת 1904 ניהל את הישיבה ואת תלמוד התורה "תפארת ירושלים". היה חתנו ומקורבו של הרב יעקב שאול אלישר (היש"א ברכה), החכם באשי, ולרב יעקב מאיר שהיה לו מעין תלמיד, והושפע ממנו ביחסו החיובי לציונות, לשפה העברית, ולשבירת המחיצות בין העדות. בשנת תרס"ח (1908) לימד הרב עוזיאל בסמינר ספרדי לרבנים שיסד הרב אליהו חזן, אך לאחר שהלה נפטר כעבור כמה חודשים,

נסגר הסמינר. בשנת תר"ע שימש הרב עוזיאל כמורה בבית מדרש לרבנים שהקימה חברת "עזרה" הגרמנית ולימד בו עד קיץ תרע"א (1911), תחת שרביטו של הרב בן ציון קואינקא, חכם ירושלמי בולט שהיה ראש מורי ההלכה. הרב קואינקא היה לפני כן רב מובהק שלו בתורה בעל פה, וכן היה בקשר עם הרב קוק.⁵⁷

הרב עוזיאל כנראה הכיר היטב את הרב קוק לפני בחירתו כחכם באשי. הוא הגיע כמה פעמים ליפו ובה "התוודע לאישים ציבוריים ביפו, מרכז היישוב החדש", ויש להניח שזה כלל גם חלק מהמנהיגות העירונית. הייתה תיירות פנים ניכרת של רבים, ובהם חכמים, שנהגו לרדת מירושלים ליפו לצורכי מסחר, בריאות והנאה.⁵⁸ חכמים כאלה נפגשו עם הרב קוק ומהם אף יצרו עמו מערכת קשרים הדוקה גם לטווחים ארוכים. כך באו מירושלים ליפו, לעיתים קרובות, הרבנים יעקב משה חרל"פ, צבי פסח פרנק והרב ישראל פורת שנחשבו בעיר זו כחכמים צעירים בולטים שעתידם לפניהם, והם דבקו ברב קוק. הרב חרל"פ היה לתלמידו וידידו הקרוב, הרב פרנק היה אף הוא רב בשיבה שהקים הרב קוק ביפו. הרב פורת אף הוא למד אצל הרב קוק זמן מה ביפו והוסמך על ידו, חזר לירושלים, והמשיך לעמוד בקשר הדוק עימו.⁵⁹ אישים אלה הייתה להם השפעה בירושלים, והם סייעו מאוד לפרסום גדולתו וחיבתו של הרב קוק בירושלים. סביר להניח כי כך עשה גם הרב עוזיאל, ולדברי הביוגרף שלו:

57 ש' דון יחיה, הרב בן ציון חי עוזיאל – חייו ומשנתו, ירושלים תשט"ו, עמ' 12–28, 38–44; מ"ד גאון, "בן ציון מאיר חי עוזיאל", יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק שני, ירושלים תרצ"ח, עמ' 498–501; ח"ד הלוי, הרב, תולדותיו ומפעלו הספרותי של מרן הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל, ירושלים תשל"ט, עמ' 5, אומר כי הרב קואינקא היה רבו המובהק; 'הדני, "הרב בן ציון עוזיאל כמנהיג מדיני (יפו תרע"ב–תרצ"ט), ניב המדרשיה, כ–כא (תשמ"ז–תשמ"ח), עמ' 239–268; בצלאל, נולדתם ציונים (לעיל הערה 17), עמ' 79–81, 101. הרב עוזיאל היה מקורב לרב יעקב מאיר כבר בצעירותו, אך לא ציין כי למד אצלו, ראו: ב"צ מ"ח עוזיאל, מכמני עוזיאל, חלק א, ירושלים תשנ"ה, הוצאה שנייה, עמ' תיא–טט, הספדו על הרב מאיר מיום ט' בתמוז תרצ"ט. וכן בעשור לפטירת הרב יעקב מאיר, ב"צ מ"ח עוזיאל, מכמני עוזיאל, ב, ירושלים תשס"ד, עמ' תלח–תמא.

58 לתופעה בכללה, ראו: קרק, יפו (לעיל הערה 2), עמ' 259. יפו הייתה שער הכניסה והיציאה מהארץ ועל כן, הגיעו מירושלים וממקומות שונים מהארץ לעיר למגוון מטרות. ראו: שם, עמ' 230–261, 257 (תיירות מירושלים ליפו). לקשרים המורכבים בין יהודי יפו לירושלים, ראו: רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), מפתח, ערך: ירושלים.

59 על הרבנים חרל"פ ופרנק, ראו: ברק (לעיל הערה 14), עמ' 221–250, ובעיקר, עמ' 222–224, ובהערות 3–5. על הרב פורת, ראו ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, ט, עמ' 3347–3348; אגרות הראי"ה, ב, מפתח בערכו. היה גם קשר אישי בתוך חוג זה. ראו: ברק, שם.

"הוא ידעו מביקוריו אצלו כאחד משומעי לקחו" והרב קוק מצא בו תלמיד חכם 'ראוי'. הוא מוסיף שאף "דבק במשנתו", משמע בהגותו המיוחדת של הרב ששילבה בין תורה, גאולה ויישוב ארץ ישראל.⁶⁰ אף כי יש לציין שהרב עוזיאל אינו מזכיר פרטים אלה בכתביו.

הרקע למפגש הרשמי בין שני האישים היה בפרשת בחירת החכם באשי ליפו. רעיון בחירת חכם באשי ליפו לא היה חדש, וכבר החכם הירושלמי, ר' חזקיה שבתאי, כיהן ביפו כסגן חכם באשי בין השנים 1900–1904. אך הוא לא הצליח להתמודד עם בעיות קשות של פלגנות שהיו ביפו בזמנו והתפטר. אף הסולטן לא העניק אז לחכם באשי ביפו סמכויות ממשיות, והוא לא יכול היה לאכוף את דעתו על הקהילה.⁶¹ לאחר המהפכה בטורקיה בשנת 1908 עלתה בהדרגה ההצעה למנות חכם באשי ביפו מתוך תקווה שהתממשה שהממשל התורכי החדש יסכים לשדרוג מעמדו של מנהיג דתי כזה.

הנושא הועלה על ידי כמה ממנהיגי יפו, בעיקר מאנשי היישוב החדש. הם יזמו פנייה לממשל העות'מאני בבקשה למנות ליפו, "חכם באשי". עד אז היה רק "חכם באשי" אחד, שגר ופעל בירושלים, ויפו הייתה כפופה לו. המניעים לכך היו שאנשי יפו שנזקקו לשירות ה"חכם באשי" נאלצו לנרוד לירושלים, נסיעה מכבידה שזרחה בזכו זמן רב. אף נוסף טיעון ציבורי-מנהלי, הצורך באישיות רבנית שתהיה מוכרת על ידי השלטון העות'מאני ותעמוד עימו בקשר ישיר, ותייעל את הקשר עם היהודים ואף תגביר את ביטחונם. לפי החוק הטורקי המיניו היה חייב להיות רק של נתין עות'מאני, יליד הארץ, דור שלישי, ראוי לשמש כ"חכם באשי". מבקשי המינוי ביפו נסתייעו ברב יעקב מאיר שתמך ואף סייע לקידומו ולגימורו בפועל.⁶² הרב מאיר כבר התערב לפני כן בבעיותיה של יפו, כיוון שגר בה בעבר, ואף סייע כמה שנים לפני המינוי. הוא אף נפגש עם הרב קוק בעניין שהסכים בקושי ובהסתייגות. יש להניח

60 דון יחיה, הרב עוזיאל (לעיל הערה 57), עמ' 44, 47–49.

61 רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 160, ובהערה 369. על התערבות הרב מאיר במינוי ה"חכם באשי" בשנת 1900, ועל ה"חכם באשי" וסמכויותיו, ראו: בצלאל, נולדתם ציונים (לעיל הערה 17), עמ' 46–47, 51 (בעיקר 57–60). ש' שבא, הו עיר הו אם, תל אביב, תשל"ז, עמ' 218; על הרב חזקיה שבתאי, ראו: י' הראל, בין תכנים למהפכה, ירושלים תשס"ז, עמ' 280–306, בעיקר, עמ' 281.

62 תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, כרך ג: 1217; גם מרדכי בן הלל הכהן היה דומיננטי בקידום מהלך זה, ראו: אבנרי, מסורת וחדוש (לעיל הערה 6), עמ' 37–43, ובהערות, בעיקר הערה 59; בצלאל, נולדתם ציונים, לעיל הערה 17, מפתח, בערכו.

ששני האישים כבר נפגשו לפני כן והכירו. זאת, משום שהרב מאיר היה בשנת 1907, "חכם באשי" בירושלים והיה אחראי גם על יפו, והרב היה צריך להיעזר בו לצרכים שונים בעבור חיי הדת ביפו. ועד העיר יפו חיפש מועמד מתאים ולבסוף נבחר הרב עוזיאל ב"ז באב תרע"א (1911) כ"חכם באשי" של יפו בתמיכה מסויגת של הרב קוק.⁶³

המינוי היה בעייתי לא מעט מבחינת הרב קוק שכן השלטון הכיר רשמית ב"חכם באשי" כמנהיג הדתי המוכר של יפו, והייתה בכך פגיעה בסמכותו. לכן גם כשהרב קוק הסכים בלחץ הוועד של יפו סוכם שהוא ימשיך להיות אחראי על ענייני הדת ביפו, ואילו הרב עוזיאל יעסוק בעיקר בעניינים שבין אנשי העיר לשלטון ויטפל בעדה הספרדית. עם זאת, ועד הקהילה ביפו טרח להדגיש את חשיבותו של הרב עוזיאל וראוהו כבעל מעמד שווה לרב קוק, כפי שנרשם בפנקס התקנות של ועד העיר יפו משנת תרע"ב (1912), ושם נאמר, בין היתר, כי אנשי הוועד: "גרמו לבחירת חכם-בשי שהוא בא-כח הרשמי של קהלתנו ושל המושבות שבסביבה". כמו כן צוין בהמשך כי הוועד גם מממן את שכר משרדו של ה"חכם בשי"; וכן כי יש אחדות שחיטה בין הספרדים לאשכנזים. הם כותבים כי חברי "מרכז הרבנות ביפו" הם שלושה: "הרב הגאון מהרא"י קוק, והרה"ג רב החסידים מהרש"ז סלונים ומהרב"ץ עזיאל החכם-בשי ורב הספרדים שליט"א". הרב קוק נזכר ראשון ועם תואר מפורש של גאון ועוד תואר: מהרא"י, ואין ספק שיש כאן הערכה אישית יוצאת דופן כלפי אישיותו וידיעותיו בתורה. השני, הרב סלונים, שפעל ביפו עוד לפני בוא הרב קוק, וכבר בשנת 1900 נודע כרבם של חסידי חב"ד בעיר, נזכר רק בראשי תיבות כהרה"ג [=הרב הגאון], ואילו הרב עוזיאל מופיע שמו ללא תואר זה. כן נזכר הרב קוק בלי להצמידו לעדה מסוימת ושני האחרים הם ראשי עדה כחסידים וספרדים. מסתבר שתארים אלה נכתבו בזירות ובקפידה לכבד את שלושתם. עם זאת, הרב עוזיאל היה צעיר מהראשונים, בסך הכול היה בן 31, וכאמור לא נודע עד אז כרב מכהן. לכן גם נזכר אחרון וללא תוספת המילה גאון בפירוש או בראשי תיבות. אך מהמשך הכתוב משתמע כי ה"חכם באשי" מייצג את הרבנות בוועד, והוא קבוע בוועד, בנוסף לעשרים ושניים החברים שבו הנבחרים בבחירות הכלליות של יהודי העיר. ואם ה"חכם באשי" מגיע לשיבת הוועד הוא משמש כיושב ראש המושב.⁶⁴ הוועד רצה

63 תדהר, שם; אבנרי, שם.

64 ועד העיר ליהודי יפו: תקנות הקהלה העברית ביפו / <עובדו ונתקבלו ע"י ועד העיר הכללית>. יפו: דפוס א' איתן, תרע"ב, עמ' 4, 5, 8, 9, 10, 13.

לחזק את מעמד הרב עוזיאל וחשיבות מעמד ה"חכם באשי". בנוסף לכך, העובדה כי הם מינו שלושה חכמים ולא שניים, והוסיפו את הרב סלונים, באה ללמד כי רצו למעט מכוחו של הרב קוק ולכן הם כותבים: "מרכז הרבנות ביפו", כלומר יש מרכז ובו חברים כמה אנשים, ולא אחד בראשו, כפי שיוכח גם בהמשך.

הדבר החמור בעניין מבחינת הרב קוק היה שהוא היה הגורם המרכזי שהצליח להוביל את האחדות של יהודי יפו והביא לבחירת אותו ועד כללי בשלהי תרס"ט שהחל בהדרגה לנסות להצר את צעדיו ואת מעמדו הרשמיים. נראה כי מניע מרכזי לכך היה התחזקות נציגות אנשי העלייה השנייה בוועד הכללי ומעמדם ביפו כקבוצה דומיננטית. עוינותם נבעה מהקושי האידאולוגי שלהם כקבוצה לא דתית, ובחלקה אנטי דתית, שהבינה שהרב קוק הוא היחיד העומד כנגדם כאישיות רבנית מיוחדת ובעלת השפעה ביפו ובמושבות, ובעל משנה הגותית, למעשה ציונית במהותה וקרובה לשיטתם. הם העדיפו רב מסורתי שעסק רק בהיבטים דתיים והתמקד בעשייה הרבנית הרגילה.⁶⁵ הם קיוו כנראה שהרב עוזיאל יהיה להם נוח יותר מהרב קוק, והוא אכן היה פחות מיליטנטי בנושאי הדת מהרב קוק. הוא טרח להופיע בחלק משיחות הוועד הפועל ויחסיו עימם היו נינוחים גם כשחלקו בעמדותיהם או גם כשהיו לו תביעות מהוועד. הוא אף הסתייע בוועד כשהיו חיכוכים בין אשכנזים לספרדים בנושאי דת, והוועד סייע בידו לקדם כמה אינטרסים של הספרדים, כדלהלן.⁶⁶ הקושי של הרב קוק היה אפוא עצם בחירת "חכם באשי", ולא הרב עוזיאל כשלעצמו, ובפרט שהוא נעשה על ידי הוועד הכללי של יפו שיחסם אליו היה בעייתי.⁶⁷ ברם, הרב קוק השלים למעשה עם בחירת "חכם באשי", שהיה הרב עוזיאל, ואף ערך מסיבה בביתו לכבודו, אף כי הדגיש שהוא נשאר "הרב" של יפו עם כל

65 וראו: י' אבנרי, "רבה של יפו" (לעיל הערה 6), עמ' 65–82, ובהערה 86; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 174–177, 219, 224–227, 232–233, ומפתח, בערכים אבוהב, הכהן.

66 ראו: פרוטוקולים של ועד העיר ליהודי יפו, תשרי תרע"ג–תמוז תרע"ג. והמשכו, שם (תיק נפרד), פרוטוקולים מרחשוון תרע"ד–מנחם-אב תרע"ד.

67 יש להוסיף כי גורם נוסף היה מעורב בקידום המינורי והוא שמעון רוקח שהיה לפני כן מנהיג יהודי יפו, והאחראי המרכזי להבאת הרב קוק ליפו. ברם, משנדחק בהדרגה על ידי הוועד המאוחד ראה גם ברב גורם שבעקיפין הביא לירידת כוחו כי הרב הצליח לארגן ועד דמוקרטי מאוחד כבר בתרס"ט. ראו: אבנרי, "רבה של יפו" (לעיל הערה 6), עמ' 65–67, ובהערה 98, 76–80; הנ"ל, מסורת וחידוש (לעיל הערה 6), עמ' 37–43.

תפקידיו.⁶⁸ כן התקיים טקס הכתרה לרב עוזיאל בבית הכנסת הספרדי החשוב "קהילת יעקב", שבשכונת נוה נוף שבקרבת נוה שלום. הרב קוק השתתף באירוע, ואף התכבד לנאום ראשון ואחריו הרב עוזיאל. שני הרבנים עסקו בנושאים עקרוניים המתאימים לאירוע, ואפיינו את המעמד בגישתם הייחודית לחשיבה הרבנית. הרב קוק דיבר על הצורך להכיר במציאות כי קיימים בחברה היהודית הדתית שתי קבוצות אוכלוסייה בעלי מסורת שונה, הספרדים והאשכנזים, ויש להם כמה מרכיבים דתיים וספרותיים מיוחדים. הביטוי שהשתמש בו היה: "לשני בתי ישראל".⁶⁹ הרב תיאר את מרכיבי המסורות הנפרדות של הגישה הספרדית שהעדיפה בקיאות והיקף לימודי רחב ופסיקת הלכה למעשה, לעומת לימוד עומק ופלפול ודיאלקטיקה של יישוב סתירות של השיטה האשכנזית. הוא הדגיש שמפגש השיטות בארץ ישראל יגרום להפריה הדדית ויעלה את איכות לימוד התורה ופסיקתה. אך כדרכו באופן עקבי לא דיבר על איחוד השיטות לשיטה אחת, אלא רק על הפריה הדדית. הרב היה נאמן בצורה עקבית לדרכו וחזר עליה פעמים רבות הלכה למעשה, והיא שיש לשמור על המסורות הייחודיות של כל העדות ומנהגיהן על בסיס דברי חז"ל: "אל תטש תורת אמך". למעשה, נאום ערכי חשוב זה גם היה הכרה בצורך ברבנות נפרדת לספרדים ולאשכנזים.

הרב עוזיאל שדיבר לאחר מכן, עסק בעצם הבעיה של בחירתו כ"חכם באשי" לצד הרב קוק, ובכך הציג למעשה את הזווית שלו לנושא. הוא ציטט מקור תלמודי המחלק את ההנהגה היהודית לשני ראשים: שבט ומחוקק. את הרב שייך למחוקק, המנהיג התורני היודע לחוקק וללמד דברי התורה לעם. השבט, הוא החלק הביצועי, השלטוני המעשי, והוא נטל מעמסה זו על שכמו, כעין תחליף למלוכה של בית דוד. היה זה נאום פייסני ובטון מתון הרוצה באחדות, כדרכו גם בהמשך בכל חייו.

68 דון יחיה, הרב עוזיאל (לעיל הערה 57), עמ' 49; אבנרי, מסורת וחיידוש (לעיל הערה 6), עמ' 37–43, המביא חילופי מכתבים לא פשוטים ביניהם שלא פורסמו; הנ"ל, "רבה של יפו" (לעיל הערה 6), עמ' 61–65. גוטל, מכתבי רביה (לעיל הערה 5), עמ' מה–מו; הנ"ל, חדשים גם ישנים (לעיל הערה 5), עמ' 192 ובהערה 42. מקרה דומה ליפו קרה גם בחיפה עשור מאוחר יותר כשהרב הסכים לבחירת רב ספרדי לעיר בתנאי שיכיר ברב האשכנזי כרב ראשי, באגרות הראי"ה, ד, אגרת אקס"ו.

69 הובא אצל דון יחיה, הרב עוזיאל (לעיל הערה 57), עמ' 50–52; פורסם כמאמר נפרד בקובץ, מאמרי הראי"ה, עמ' 45–48.

ברם, המציאות הייתה מורכבת יותר, ולמרות העובדה כי ברוב הזמן היחסים ביניהם היו תקינים ואף אולי יותר מכך, היו תקלות בקשר בין האישים. הרב עוזיאל נכנס לתפקידו בז' בחשוון תרע"ב, וכעבור שנה הוא כבר רצה להתפטר. הוא הגיש מכתב התפטרות לוועד הכללי של העיר יפו, וצעד זה נדון בישיבת הוועד הכללי ביום כ' בחשוון תרע"ג (31.10.1912). הרב עוזיאל כתב כי צעדו נבע מכך שאינו יכול למלא את תפקידו הרוחני. בפרוטוקול נאמר כי הוועד בירר עימו מה הסיבה האמיתית: "כי אינו מרגיש את עצמו בתור רב רוחני של עדת הספרדים, בהיות שאין להם בית דין, החברה קדישא של הספרדים אינה מסודרת וכדומה". הוועד דחה את בקשתו וביקשו לחזור בו בטיעון כי קשה לחפש "חכם באשי" חדש, ואם ימצאו אולי לא יהיו מרוצים "כמו שאנו מרוצים ממנו, והעדה מכבדת אותו ויש בכחו להשפיע הרבה". הוועד מינה שני נכבדים ספרדים "שהם יסדרו את הענינים כך שיהיה לכבודו של החכם באשי"⁷⁰. משמע, הוועד הלך לקראתו כדי ליצור מערכת ארגונית דתית אצל הספרדים, והוא אכן חזר בו והמשיך בתפקידו. ההסבר למהלכו של הרב עוזיאל היה ברור, ונאמר במפורש שאין לו מערכת רבנית לנהלה והוא נענה. ואכן, למעלה הוזכרו תקציבי הרבנים ובתי הדין, אך ציון שדייני בית הדין הספרדי קיבלו שכר נמוך מעמיתיהם האשכנזים, וכן הוזכרה גם לשכת ה"חכם באשי" והוצאות אחזקתה והכנסותיה.

הרב קוק אינו נזכר בהקשר להתפטרות הרב עוזיאל. אך אין ספק שבעקיפין הייתה תלונת הרב עוזיאל קשורה גם אליו, שכן הרב קוק הסכים להכתרת הרב עוזיאל בתנאי שהמערכת הרבנית תישאר בידי וה"חכם באשי" יעסוק בדברים המנהליים שבין היהודים לשלטון הטורקי. אך הרב עוזיאל לא יכול היה מבחינתו להיות רק רב ייצוגי, ולכן רצה להתפטר. מהלך זה סייע בידו לחזק את ארגון העדה הספרדית גם מבחינה רוחנית עם סמכויות ומערכת ביצועית מסודרת יותר. הדבר החליש את הקשר המעשי בין הספרדים לרב קוק שבית דינו היה מקובל על כולם, אף כי הרכבו היה אשכנזי. אך עתה הרב כבר הסתגל ולא מחה שכן כבר עברה שנה בכהונת הרב עוזיאל שהיה אהוד על הוועד, ולציבור הספרדי גם היה נוח כי זכה לטיפול אינטנסיבי ויעיל יותר. נראה כי הדבר היה נוח גם לרב קוק לפי שהאוכלוסייה היהודית ביפו כבר הכפילה את עצמה מאז בואו ליפו בשנת תרס"ד. הדבר הכביד מאוד על העומס ברבנות ועל מתן טיפול יעיל בכל יהודי יפו לעדותיהם. לכן, נוכחות הרב עוזיאל היוותה למעשה

תוספת כוח חשובה לרבנות והרחבת שורותיה וטיפול יעיל בעדה הספרדית שעדיין מנתה כ-40% מיהודי יפו. כך התקבעה מסכת יחסים תקינה בין שני הרבנים, והם העידו בתקופות מאוחרות יותר כי הייתה ביניהם קרבה רבה.⁷¹ דומה כי אופיים כרודפי שלום בתוך החברה תרמה לקרבה ביניהם,⁷² וכך כי התייחסו בצורה דומה ליישוב הארץ ולבניינה. עוד יש לציין כי היה פער גילים של 15 שנים ביניהם, והרב עוזיאל טרם צבר ניסיון רבני כרב קוק שכבר היה ותיק ומפורסם. לכן סביר שלרב עוזיאל הייתה התייחסות מכבדת יותר את עמיתו, והוא גם התמקד בקהילה הספרדית. הרב קוק, לעומת זאת, עסק בעיקר בקהילה האשכנזית, אף כי המשיך להיחשב כרב של כל העיר יפו, ובנושאי חברה הוא קבע יותר.

אפיזודה מעניינת מלמדת על השפעה זו של הרב קוק גם על הקהילה הספרדית בתרע"ב. באירוע שעסק בהוצאת 'רוח' (דיבוק) מבחור תימני צעיר נתבקש הרב לטפל בעניין, והלך לבית הפגוע ובמאמצים הוציא את ה'רוח'. אלא שה'רוח' לא יצאה לגמרי, ושוב נתבקש הרב לטפל בבעיה, והפעם, נאמר כי הבחור ביקש שרק הרב קוק יעשה את זה, ואז הרוח תעזוב את גוף הבחור. לפי הסיפור הלכו מנהיגי העדה הספרדים ובראשם הרב עוזיאל ונלוו לרב קוק שהפעם הצליח להוציא את

71 הרב קוק הדגיש זאת בתשובה לרב עוזיאל, ראו: אורח משפט, סימן לח. גם הרב עוזיאל ציין כמה פעמים את ידידותם המיוחדת. ראו: אבנרי, "רבה של יפו" (לעיל הערה 6), עמ' 65, ובהערה 93. וכן, בהספדו בכ"ו באייר תש"ט, בעשור לפטירת הרב יעקב מאיר אמר על שני קודמיו, שהם נבחרו: "לשם אחד שני שבטי ישראל ברבנות המאוחדת של קהילות הספרדים והאשכנזים [...] הגאונים הנעלים, הגדול מאחיו מרן הגאון הגדול מהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל, ומרן הגאון הגדול כמוהר"י מאיר זצ"ל ראשון לציון [...] רבניה הראשיים הראשונים של ארץ ישראל בצעדי גאולתה". הרב קוק צוין בתואר "הגדול מאחיו". ראו: מכמני עזיאל, ג, תשס"ה, עמ' רצב–ש. וחלק ד, תשס"ז, עמ' שצא–שצג.

72 עדות בעלת משקל על אופיו של הרב קוק והתנהלותו בחברה באה מפי יריביו בתוך הוועד הכללי של יפו בשיבתם בט"ו בתמוז תרע"ד. מ' שינקין אומר בין היתר: "ועוד הערה אחת כללית ועקרית: הרה"ג קוק עם כל נטיתו הפנימית לאחדות ולשלום ועזרתו לסדור העדה נתפס דווקא לפעמים ע"י אלו הסובבים אותו שיש להם פוליטיקה שלהם ונגרר אחריהם לעשות צעדים שאינם מתאימים כלל וכלל לטבעו ולערכו צעדים שיוכלו להביא לידי פרוד וקלקול בעדתנו". ראו: ועד העיר ליהודי יפו – הועד הפועל, פרוטוקולים. 1914, עמ' 214. שינקין העסקן הציוני הנודע היה ממתנגדי הרב בוועד, מראשי העלייה השנייה ולא אוהד את הדת מציג את הרב כאיש האחדות, השלום ובעל תכונות וערכים מיוחדים. אלא שלדעתו נגרר לפעמים אחרי פוליטיקאים כמו במקרה זה. יש לציין כי אלה היו השבועיים האחרונים של הרב קוק ביפו.

ה'רוח' מהבחור והוא נרגע.⁷³ לעצם העניין חשוב כאן ההיבט ההיסטורי של הסיפור, שהרב קוק הוא שהתבקש להוציא את ה'רוח' ולא הרב עוזיאל שאף נלווה אליו לטקס עם נכבדים ספרדים נוספים. מכאן, שהרב נתפס כמנהיג הרוחני המיוחד של יפו. עוד נלמד מכמה איגרות שהרב התרגל לנוכחות רב עוזיאל ואף כיבדו והעריכו. על הערכתו הרבה לרב עוזיאל כבר בשנה הראשונה לכהונתו ביפו מלמדת איגרת שהרב שלח אליו ב"ז במנחם-אב תרע"ב. וכך הוא כותב בפתיח: כ' ידיד נפשי הרב הגאון החכם השלם כמוהר"ר [=כבוד מורנו הרב ר'] בן ציון עוזיאל שליט"א... הרב מכנהו ידיד נפש ומתייחס אליו כחכם גדול בתורה ולא כ"רב מטעם". בהמשך הרב מספר לו, בין היתר, שפנה אליו רב גדול מחוץ לארץ בבקשה "אם נוכל למצוא בא"י מורה בעד בני הפלשים, שמיסדים עבורם בית ספר, במדינת איטליא". המורה צריך לדעת עברית, דקדוק, בקיאות בתולדות ישראל ואיטלקית "ועל כולם שיהיה תלמיד חכם חשוב וירא אלקים" שילהיב את תלמידיו ויקשרם לתורה, ויקבל כמובן שכו ודירה. הוא אומר שהשתדל ולא מצא מורה אשכנזי מתאים, ומבקש "מכת"ר אולי יודע או יוכל להודע מכוזה בין הספרדים".⁷⁴ הרב סומך עליו שהוא יודע לחפש אישיות מתאימה, וגם סומך על חכמים ספרדים שיימצאו מתאימים שיעשו את השליחות כראוי כמו האשכנזים, כי מבחינתו החכמים הספרדים אינם טובים פחות. כחצי שנה לאחר מכן, נשלחו שתי איגרות שעניינן היה דומה, ומלמדות אף הן על יחס קרוב ומכבד מאוד של הרב קוק את הרב עוזיאל. בתשובה מכ"ח באדר ב, תרע"ג, נמצא הפתיח: ידיד יקר מפנינים הרה"ג הנעלה מו"ה בן ציון עוזיאל נ"י, ח"ב [=חכם באש] פה ואגפ" ת"ו". ובתוך התשובה: בעניין פילגש הצריכה הבחנה גם כשחיה עם נוכרי. ובהמשך לגבי קבלת גרים: "וב"ד חשוב וממונה על הצבור אין לו ללמוד מהדיוטות הללו, שהיו עושים שלא כדין". ומסיים את התשובה בעניין נוסף: וע"ד האשכנזים שבאו לפניו לדון, יבאו אלינו ונראה מה ענינם, ואם יהי צורך בדבר נתן להם הרשאה לדון לפני כ"ת [=כבוד תורתו]. והנני בזה חותם בברכה כנה"י ידי"ע [=כנפשו היפה ידידו עז].⁷⁵

73 הרב צ"י הכהן קוק, צמח צבי, עמ' מ-מא, במכתב לרב חרל"פ. וכן, הרב י"מ חרל"פ, הד הריים, אגרת י"ג. הסיפור נוגע לבעיית יחס הרב קוק לכישוף לסוגיו. ראו: גוטל, חדשים גם ישנים (לעיל הערה 5), עמ' 49-52 ובהערה 20.

74 איגרות הראי"ה, ב, עמ' פט-צ.

75 שו"ת עזרת כהן, סימן יד.

הפתיח מדבר בעד עצמו על הקרבה ביניהם. בגוף התשובה הרב מתייחס תחילה להתדיינות הרב עוזיאל עימו, שככל הנראה, הייתה מעשית ונבעה מדיון של בית דין בנושא אבחנה לפני נישואין. גם בהמשך לגבי קבלת גרים הרב מזכיר לו "ובית דין חשוב וממונה על הצבור" לא צריך להיות מושפע מנהגם של הדיוטות. יש כאן רמז ברור לבית דין של הרב עוזיאל או שהוא היה חלק ממנו. גם בסיום הרב מציין שאשכנזים הגיעו להתדיין לפני הרב עוזיאל שהיה לויאלי לרב ושאלו מה לעשות, והרב עונה שישלחם אליו ויבדקם, ואם יראה צורך יאשר להם להתדיין לפני הרב עוזיאל. מכאן, כי הרב קוק מכיר ברב עוזיאל כדיין וכראש בית דין של הספרדים, שכן רק במקרה הזה של האשכנזים הוא מבקש לבדוקם, ואם היו אלה ספרדים לא הייתה בעיה כלל. תשובה זו שנכתבה קרוב לשנה וחצי לאחר בוא הרב עוזיאל ליפו, מוכיחה כי הרב קוק התרגל "לנוכחות התורנית הפעילה" שלו, ואף ראה בחיוב את התנהלותו כרב של הספרדים, הממשיך להתייעץ עם הרב קוק.

כעבור זמן קצר נכתבה תשובה נוספת ב' בניסן תרע"ג: "בריך מתייה לשלם יקירי וחביבי הרה"ג החה"ש [=החכם השלם] מוהררב"צ עוזיאל". בנו חלה ונאלץ לנסוע מיפו והרב מביע דאגתו העמוקה. הרב עונה לו בקצרה על קונטרס ששלח הרב עוזיאל בעניין הקודם, לחכות לאבחנה לפני נישואין. הרב עוזיאל הקל והרב החמיר בחששות שונים, אך רומז על שיטה מקלה ושיסכים להקלה: "וכת"ר בפנים הענין יעשה כחכמתו, כי היכי דלא ליצווחי עלן בבי מדרשא. וד' יצילנו משגיאות". ומאחל רפואה לבן "כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר".⁷⁶

אף כאן ניכרת הדאגה לבן שנבעה מקרבה בין שני האישים. ובאשר לדיון ההלכתי יש ביניהם מחלוקת חלקית, אך גם הרב נוטה להקל וסומך עליו ש"יעשה כחכמתו", בזהירות כדי שלא יהיו תלונות בין הרבנים על העניין. המדובר הוא כמובן בדיון בבית דין, ככל הנראה, הספרדי, שהרב עוזיאל נטה להכריע והקל, אך העדיף להתייעץ עם הרב קוק בעניין, עדות ליחסו לרב קוק כידען ובעל ניסיון.

עם זאת, היו מידי פעם גם עימותים בין העדות ביפו, וקרה ששני האישים נגרו אליהם. התחום הבעייתי הכולט היה השחיטה של שתי העדות שמדי פעם גררה חיכוכים ביניהם. איגרת תשובה של הרב קוק לרב עוזיאל מח' בתמוז תרע"ג, על

76 שו"ת עזרת כהן, סימן טו; באגרות לראי"ה, עמ' קט"ו–קט"ז, הובא מכתב של הרב עוזיאל לרב קוק על מקרה חליצה מורכב שטיפל בו וביקשו לסייעו לפתור לו את הבעיה. המכתב מטבת תרע"ד ומכאן שהרב עוזיאל עמד בראש בית הדין, ומאידך, התייחס אל הרב כאל סמכות הלכתית מיוחדת.

תלונה של הרב עוזיאל ששוחטים לא רצו לשחוט "לקצב חדש" ללא הסכמת הרב (=קוק), וכן שוחט חדש חייב היה להראות סכין לרב (=קוק) כדי לקבל אישור לשחוט. הרב קוק מסביר באיגרתו כי הם נהגו כראוי לפי הוראותיו.⁷⁷ כן עלתה טענה נוספת שהלשינו לשלטונות על שוחט ספרדי, והרב טען שזו סתם לשון רע, ועם זאת הוא מוכן לבדוק את העניין ללא משוא פנים. אף זאת, בסוף האיגרת התייחס הרב כנראה להצעת הרב עוזיאל לאחד את השחיטה ביפו של כל העדות. ותשובתו הייתה שהדבר דורש הכנה הלכתית ומעשית רבה "וכל מגמתי היא אחדות ושלו' בישראל, בעה"י". אם רוצים לבצעו יש להכינו כראוי שכן האחדות אינה מהירה אלא היא תהליך.⁷⁸

בסמוך מאוד לאירועי האיגרת הנזכרת פרץ סכסוך חריף יותר, אולי כהמשך לקודם. ספרדי בעל חנות לבשר החל למכור בזול בשר בהמה משחיטה ספרדית, דבר שלא נהג עד אז, ובאו לקנות אצלו גם אשכנזים. עקב כך פנו אל הרב קוק אנשי ועד הכשרות ביפו ובעלי אטלזים אשכנזים והתלוננו על שינויי ההסדר מהנהוג עד אז, ומחשש שהכנסותיהם תפגענה. הרב קוק פרסם מיד איסור לאשכנזים לקנות בשר בהמה בחנות של ספרדים מסיבה הלכתית שיש שינויים בהלכות השחיטה בין שתי העדות. אז החלו מחאות בעיתונות ומצד גורמים ספרדיים שונים נגד הכרוז הנזכר. הרב נאלץ להגיב לכתבה שהופיעה בעיתון "החרות", שהיה בבעלות ספרדית, ומחה קשות בפגיעה בכשרות הספרדית. הרב כתב שכל השיקול שלו הוא הלכתי גרידא, וטען שלכל עדה יש המסורות שלה והיא צריכה להקפיד עליהן.⁷⁹ אך דבריו לא הפחיתו את המתח ואף היו ספרדים שהודיעו "שאינם מכירים את הרב קוק בתור רב הספרדים". התערב בעניין גם הוועד הנבחר באותה השנה שהיו לו עימותים עם הרב

77 הנושא עלה גם בישיבת ועד העיר, ראו: ועד העיר ליהודי יפו – הוועד הפועל, פרוטוקולים. 1913, עמ' 127–128, בישיבת הוועד מיום ר' בתמוז תרע"ג. הוועד התערב וקבע שאם הרב עוזיאל נותן אישור לשוחט או לקצב השוחטים האשכנזים חייבים לכבדם ולאפשר לשוחט ולקצב לשחוט. כמה שוחטים אשכנזים שהוזמנו לישיבה סיפרו שזו הוראה של הרב קוק לאפשר לשחוט רק באישורו, והתנצלו והסכימו לכבד גם אישור של הרב עוזיאל. אין דברי השוחטים בישיבה תואמים את תשובת הרב כאן, ואולי לא היה מודע כי בפועל הם כיבדו את אישור הרב עוזיאל.

78 אגרות הראי"ה, ב, עמ' ר, אגרת תקע"ט.

79 אגרות הראי"ה, ב, עמ' ר-רה, הרב הגיב בין היתר במכתב מיום כג בתמוז לעיתון "החרות", וכן לישראל טלר מבכירי ארגון המורים העבריים. וראו, אבנרי, מסורת וחדוש (לעיל הערה 6), עמ' 42 ובהערה 79.

קוק על רקע בעיות דתיות שונות שכל אחד מהצדדים רצה לנכס לעצמו סמכויות. על כן, ערך הוועד כמה ישיבות, ובהתכנסות ביום טז בתמוז תרע"ג אמר חבר הוועד, "הד"ר מטמן סובר, שצריך לקרוא את הרב קוק למשפט השלום בעד זה שהוא בתור פקיד הוועד יפריע את עבודת הוועד". הד"ר מטמן (כהן) היה מייסד הגימנסיה ומראשי עסקני העלייה השנייה ביפו, היה לאומי לא דתי, ולא אהד את הרב קוק. דבריו היו חריפים ביותר כי הוא התייחס אל הרב כפקיד של הוועד, ורצה לקחתו למשפט השלום, שהוא וחבריו הקימו כבית משפט מתחרה לרב קוק, וממילא יש בזה אף לעג לרב קוק. אף ב"ט בתמוז התכנס הוועד וחבריו, בעיקר מטמן ושיינקין, והם טענו שהרב קוק יוצר פילוג בין האשכנזים לספרדים בעיר וגורם לנזק. אבוהב, שהיה יו"ר הוועד, טען שהרב פועל נגד הוועד, ואלה היו השלישייה הבולטת בוועד שהיו נגד הרב קוק. בהמשך היו ישיבות נוספות ובאחת מהן ביום ה' באלול התכנס הוועד ונאמרו מילים בוטות ביותר נגד הרב קוק. כמובן, הבולטים באמירות אלה היו נציגי העלייה השנייה. כן טען אבוהב, היו"ר, שאין לקרוא לרב קוק רב העיר כי יש הרבה רבנים, ולכל אחד עדה משלו. גם הד"ר מטמן (מטמן כהן, מייסד הגימנסיה) טען דברים דומים. הוחלט שלא לציין במכתבי הוועד כי הרב קוק הוא "אב"ד ורב ביפו ובמושבות". משמע, היחסים ביניהם ובין הרב קוק לא היו טובים כלל, והם עשו מאמצים להצר את צעדיו הציבוריים אף כי לא יכלו להרחיק לכת כי לא הייתה להם סמכות אכיפה. הם היו הנוכחים הקבועים ביותר בישיבות הוועד לעומת יתר החברים שמיעטו לבוא ולמלא את חובותיהם.⁸⁰

הרב עוזיאל לא נכח בישיבה אף כי רשמית היה יו"ר הוועד, ולא היה מעורב בעניין. ייתכן שהוא נמנע באופן מופגן מלהיכנס לנושא עקב רצונו לשמור על שלום עם שני הצדדים ועל אחדות העדות. עם זאת, איגרת אחת מתאריך כ"ז באלול תרע"ג זורה מעט אור על גישתו. הרב כותב לו איגרת קצרה, ובפתחה מכבדו מאוד: "ידי"ן [=ידיד נפשי] היקר הרה"ג רבמ"ח עוזיאל נ"י ח"ב [=חכם באשי] פעה"ק

80 הם גם המשיכו לתקוף את הרב קוק בישיבותיהם ולנסות להצר את צעדיו. דבר הבולט אף קרוב ליציאת הרב לחוץ לארץ בשלהי תמוז תרע"ד. הייתה גם התארגנות נגדית של קבוצה שתמכה ברב קוק. ובכ"ט בתמוז התקיימה ישיבה משותפת וסוערת של שתי הקבוצות והחליטו לכת לבחירות, אך הרב כבר יצא מהארץ. כפי שמוכיחות רשימות ישיבות הוועד שבראשן רשמו את הנוכחים. ראו תיק הרב קוק – ארכיון עיריית תל אביב – ועד העיר יפו, עמ' 217–225; יודפת, הוועד הכללי ליפו, עמ' 254–265; אבנרי, "רבה של יפו" (לעיל הערה 6), עמ' 61–65, 80–82; רם, היישוב היהודי ביפו (לעיל הערה 3), עמ' 225–227.

ואגפיה...", מזכיר תוארו ה"חכם באשי" ליפו והיישובים הקשורים אליה. ולעניין: "אם יש את כבוד תורתו לקחת דברים על דבר תקנת הכשרות בעירנו, וע"ד הצעדים שיוכלו לקרב את איחוד השו"ב בעדותינו, בע"ה, אחכה להופעתו הנכבדה אלינו, עד שעה שתיים אירופית, היום".⁸¹

היה זה בחודש אלול שלאחר הישיבה הקשה של הוועד. המכתב נראה מעט בהול, כי זימן את הרב עוזיאל לאותו היום. כן משתמע כי הרב חיפש בכל זאת מוצא לתקנת הכשרות ול"צעדים שיוכלו לקרב את איחוד השו"ב בעדותינו". לא ברור למה התכוון, וזה מעט מפתיע, כי כבר יותר משלושה שבועות לפני כן, בכ' באלול, כתב לרב אחד על בעיית השחיטה "ועתה נשתתקו כבר", אלה שיצאו נגדו.⁸² אין זאת אלא ששיבת הוועד כמה ימים לאחר אותו מכתב, בה' באלול, והדברים הבוטים שנאמרו כלפיו בכל זאת הניעוהו להתרכך ולהעדיף הסדר עם הרב עוזיאל, וכך עם העדה הספרדית, אבל לא עם הוועד. איגרת זו היא גם מעין המשך לתשובתו לרב עוזיאל מח' בתמוז על איחוד השחיטה שהציע הרב עוזיאל. האיגרת ההיא הייתה לפני פרוץ הסערה של הקצב הספרדי מוכר בשר הבהמה, ואז הרב קוק לא הזדרז לקבל את ההצעה. עתה לאחר הסערה חזר הרב בעצמו והציע לדון בכך, אומנם בזהירות אך התרכך והסכים למצוא נוסחה מרגיעה לאחד את השחיטה של העדות בעזרת הרב עוזיאל, ככל הנראה כדי לרצותו ואת העדה הספרדית.⁸³

אף על פי שאירועי השחיטה היו נושא בעייתי מתמשך ביחסי העדות ביפו, היה הקשר בין שני החכמים המרכזיים בעיר תקין. ואכן, מצב זה בולט בתשובה שכתב הרב קוק לרב עוזיאל בכ"ד באדר תרע"ד, כארבעה חודשים לפני יציאתו לחו"ל, וכך הוא פותח: "דיד נפשי הרה"ג מוהר"ב עוזיאל נ"י, ח"ב...". ובהמשך הוא כותב בצורה נעימה: "[...] ועכ"פ בבתי אפיה ספרדים כיון שאין דעת כבוד תורתו נוחה

81 אגרות הראי"ה, ב, עמ' רכט, אגרת תקצט.

82 אגרות הראי"ה, ב, עמ' רטז, אגרת תקעח.

83 פרשת השחיטה יש בה גם היבט מאפיין של שיטותיהם, הרב קוק נטה יותר לשמר את מסורות העדות והרב עוזיאל תמך באיחוד. גישות אלה עולות גם בשנים מאוחרות יותר, בעת היות הרב קוק כבר בירושלים. ראו: שו"ת משפטי עוזיאל, א, שנשלחה לרב קוק שהספיק להשיב לו ולחלוק עליו, (בי"ד בשבט תרצ"ה), והובא בשו"ת מצות ראי"ה, חלק אורח חיים, סימן יט, ומזכיר ידידותם מימי יפו; צ' זוהר, האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, תל אביב תשס"א, עמ' 236–284, על השוני ביניהם. וכן: י' אבנרי, הראי"ה קוק כרבה הראשי של ארץ ישראל, תרפ"א–תרצ"ה: האיש ופעלו, דיסרטציה, רמת-גן תשמ"ט, עמ' 144–147.

מקמח חו"ל, והצדק אתו, אינני חפץ להתיר (קמח חו"ל) [...] האשכנזים רבים מהם מורגלים בקמח אירפי [...] מה שאין כן הספרדים הרגילים בתבואת הארץ אשרי חלקם". מהדברים עולה כי הוא מסכים עם פסיקת הרב עוזיאל לאסור קמח חו"ל לספרדים ולא לאשכנזים הרגילים בקמח זה הבא מחו"ל, ואף משבח את הספרדים המשתמשים רק בתבואת הארץ.

אף מהשבוע האחרון של תקופת יפו, לפני יציאת הרב קוק לחו"ל נשתמר מכתב המבטא את הזיקה ביניהם. במכתב לרב עוזיאל מיום כד בתמוז תרע"ד שוב עולה בעיה בהקשר לשחיטה. הפתיחה של האיגרת קצרה אך חמה: "ידיד נפשי הרה"ג וכו' מוהרר"ב עוזיאל נרו יאיר, ח"ב...". הרב נזעק כנראה לפי בקשת השוחטים האשכנזים שהתגרו בהם שכיניהם הלא יהודים במקום השחיטה, והיה חשש של סכנת נפשות. הרב עיכב את השחיטה במקום עד שלא יהיה "פחד מות להשוכי"ם [=לשוחטים ובודקים]". הוא ביקש שגם הרב עוזיאל יעשה כן: "ולמע"ה [=ולמעלת העניין] נבקש את כבודו שיעכב גם מצדו ולא ישחוט שום בר ישראל עד יתוקן הענין הנורא הזה". הוא מוסיף שחובה להרחיק את הגויים ממקום השחיטה בכלל. ומסיים שאינו יכול לקבל לדון משהו שכנראה ביקשו הרב עוזיאל לרוננו משום שהוא עומד לנסוע "בשביל עניני כשרות הכרמים שקשה לדחותם". הפנייה לרב עוזיאל מלמדת שהרב קוק נזקק לסמכותו על השוחטים הספרדים שהוא יורה לעכב את השחיטה עד שהמצב הקשה יתוקן. מהדברים עולה שהרב עוזיאל הוא "ידיד נפשי", והם עבדו יחדיו בצורה תקינה ערב עזיבת הרב קוק שעדיין יצא למושבות לפקח על קיום מצוות התלויות בארץ.

על כן, יש לתאר את מסכת היחסים ביניהם בשלוש שנות פעילותם ביפו כתהליך שהחל בהתנגדות הרב קוק לעצם משרת ה"חכם באשי", ללא קשר לרב עוזיאל, אך נאלץ לקבלה. כשנבחר הרב עוזיאל החל יחס קורקטי עם תקלות, והמשכו הפנמת המשרה שנשא הרב עוזיאל. לבסוף התרגל הרב קוק למצב שנוצר שהרב עוזיאל היה הסמכות בעבור הספרדים. הדבר אף הקל על הרב קוק שבלאו הכי נשא משימות רבות מדי ביפו ובמושבות, והן גולו ממנו ימים שלמים עקב המרחק ואמצעי התחבורה. עם זאת, סיפור "הדיבוק" מלמד שהרב עוזיאל גם הוא היה סבלן, וכנראה הסתגל לרעהו המבוגר ולעובדה שהרב נשאר הסמכות הרוחנית גם בעבור הספרדים שבאו אף להתדיין לפניו. במישור האישי תהליך ההפנמה שעבר הרב קוק ביחסו לרב עוזיאל כנראה קרב ביניהם, וזה מה שהם ציינו בימים המאוחרים יותר כשהתעלו במשרותיהם.

מפגשים ביפו עם רבנים מירושלים

קשרי הרב קוק עם חכמי המזרח בעידן יפו התבטאו גם בדרך נוספת. הרב יצחק קשרים עם חכמי מזרח שפעלו מחוץ ליפו, בעיקר בירושלים ואף עם כאלה שפעלו בחוץ לארץ. חכמים שונים הגיעו ליפו בהזדמנויות שונות, ויש להניח שהם נפגשו עם הרב קוק שהיה רב העיר, כשם שגם הרב קוק נסע ליישובים אחרים ובראשם ירושלים ופגש בה רבנים מקומיים.⁸⁴ אומנם עיקר העדויות הן משנת תרס"ח שאז הרב היה כבר ותיק בתפקידו, אך יש להניח שהקשרים החלו לפני כן, כי יפו הייתה מרכז היישוב החדש ושער הכניסה והיציאה מהארץ.

קשר כזה נזכר באיגרת מיום ז באייר תרס"ח שכתב הרב קוק:

לכבוד מר ידי"נ [=ידיד נפשי] גברא רבא ויקירא הרב הגאון עוטה אורה, כליל תפארת, מלא וגדוש, בנגלות וגנוזות, עמוס בתורה ויראת ד' טהורה, כקש"ת מוהר"ר [= מורנו הרב רבי] יעקב שליט"א, אבד"ק דרבנד והגלילות, וכעת אוה למושב לו עיר עז לנו ירושלים עיה"ק.

חכם זה, הרב יעקב יצחקי [=יצחקוביץ], שימש כרב ראשי בעיר דרבנד שבדגסטאן, והיה הרב הראשי של ארץ זו שממזרח לים הכספי, ולבסוף עלה והתיישב בירושלים. הציטוט הוא הפתיח של האיגרת, וניכר שהרב מעריכו כחכם בתורה וגם כיוון ששימש בתפקיד רבני חשוב ומכנהו ידיד נפשי משום שככל הנראה פגשו והכירו. גם בהמשך בתחילת האיגרת עצמה חוזר הרב על הביטוי "מר ידי"נ שליט"א", וקשה יהיה להניח שאזכור כפול זה נכתב רק כמליצה. הוא שלח לרב "המחזור היקר עם פירושו הנפלא 'אהלי יעקב', לשמחת לבבי קבלתי". הוא משבח על הספר ומוסיף "מה רב טובו אשר יעשה בזה לבית ישראל, וקהילות קודש הספרדים ד' עליהם יחיו, בהאירו אור יקר על כל הפיוטים הקדושים, אוצרות אור וקדושת אמת משנים קדמוניות". הרב יצחקי ליקט פיוטים עתיקים של משוררים ספרדים וכתב להם פירוש שיהיה יעיל לקהילות הספרדים.⁸⁵ הרב גם טרח לציין הערכתו לקהילות הספרדים ואת התועלת שיביא להם המחזור, וכן לכל האומה.

כעבור שלושה חודשים כתב אליו הרב קוק איגרת נוספת שאף היא פותחת בתואר הכבוד "הרב הגאון כליל החכמה", ומציין את תפקידו בעבר ועתה הוא גר בירושלים. האיגרת עוסקת בחינוך במושבה באר יעקב שנוסדה בשנת 1907 והוא קנה

84 הרב ביקר לראשונה בירושלים בתחילת חודש סיוון תרס"ד כשבוע לאחר בואו ליפו, ראו: "החבלת", י"ח בסיוון תרס"ד (3.6.1904).

85 אגרות הראי"ה, א, עמ' קסו. הסכמות ראי"ה, עמ' עח-עט ובהערות.

כמחצית מאדמותיה בשותפות עם חברת 'גאולה', והושיב את בניו במקום ומתיישבים נוספים מעולי גרוזיה שהוא היה רבם בדגסטאן. הרב יצחקי ואישתו נשארו לגור בירושלים, והרב קוק ביקשו שיבדוק מה מצב החינוך במושבה, וידאג לבנות שם תלמוד תורה, ויסייע במימונו כדי שלא ייכנס לשם חינוך אחר.⁸⁶

שני חכמים ידועים נוספים הגיעו מירושלים ליפו בשנת תרס"ח ונפגשו עם הרב קוק. האב, רבי שלום הדאיה מחכמי ירושלים הבולטים באותה התקופה שהיה כבר דיין, ובנו רבי עובדיה הדאיה. הם באו לבקרו ודנו עימו בדברי תורה, והרב אמר דברי תורה מתוך ספר שפרסם הרב שלום האב. הקשר עימם נשמר גם בתקופה מאוחרת יותר.⁸⁷

איגרת שכתב הרב קוק להנהגה הדתית בירושלים בתאריך ה' בסיוון תרס"ח הופנתה לשלושת המנהיגים הבולטים הרב סלנט הישיש, הרב חיים ברלין שהיה כמשנהו בהנהגת האשכנזים, "ומעלת הראשון לציין הרה"ג מוהר"א פאניזיל". הרב אליהו פאניזיל (1850–1919) היה החכם באשי ומנהיג העדה הספרדית בירושלים. עקב מעמדו המרכזי, הבולט גם בתארו באיגרת זו, נזקק לו הרב למטרות ציבוריות שונות, כגון במקרה זה שהוא נדרש לענות למנהיגי העדות היהודיות בירושלים שדרשו ממנו להדק את הפיקוח על תיקון טבל והפרשות תרומות ומעשרות במושבות.⁸⁸

אחד מביקורי הרב קוק בירושלים היה בסיוון תרס"ט, ומן הסתם פגש אז את מנהיגי העדות כולל החכם באשי. מביקור כזה השתמר תיעוד מעניין של השתתפותו בטקס אצל הקהילה התימנית. היה זה זמן קצר לאחר שהתימנים הוכרו על ידי השלטון הטורקי כעדה עצמאית ונפרדו מהספרדים (1908). הוא ביקר בתלמוד תורה של התימנים ובאיגרת המיכה נלהבת מכ"ד בסיוון תרס"ט הוא כותב: "ונתכבדתי מחו"ר [=מחכמי ורבני] קה"ק [=קהלת הקודש] התימנים לבקר את הת"ת דתשב"ר [=התלמוד תורה דתינוקות של בית רבן] אשר יסדו בקדש". והם: "המנהלים הרבנים החה"ש [=החכמים השלמים] המופלאים בתורה" שלום יוסף אלשיך (1859–1944),

86 אגרות הראי"ה, א, עמ' קצו–קצז, ובהערה 1; הסכמות רא"ה, עמ' עח–עט, ובהערות.
 87 ראו: הרב שלום הדאיה, שו"ת ודבר שלום, ירושלים תשמ"ה, מבוא, בקטע "בן חכם ישמח אב".

88 אגרות הראי"ה, א, עמ' קעט–קפ. באיגרת לאחר מכן, בעמ' קפא, הוא פנה לוועד של רחובות ומזכיר את שלושת החכמים הללו הדורשים ממנו שידאגו לתקן את עניין הטבל, התרומות והמעשרות.

אברהם חיים נדאף, שלום יוסף עראקי כהן צדק.⁸⁹ הראשון היה רב העדה התימנית בירושלים משנת 1893. זיקה מיוחדת הייתה לרב קוק לעדה התימנית עקב ייחודה במסורותיה הדתיות ודרכי התנהלותה. הרב הוקירם כאנשי עבודה המסתפקים במועט ומוקירי תורה כפי שלמד להכירם בעיקר במושבות החדשות, וכן שפתם העברית שהשיבה כמייצגת מסורת קדומה ומדויקת.⁹⁰

מקרה מיוחד של מפגש עם חלק מצמרת חכמי המזרח בירושלים היה, ככל הנראה, בעת ביקורו של ה"חכם באשי" הראשי מטורקיה, הרב חיים נחום. בכתבה ארוכה ומעניינת בעיתון "חרות" על ביקורו בארץ ישראל (כ-6.6.1910, עמ' 1) מתואר כיצד התארגנו תושבי ירושלים היהודים לביקור חשוב זה. הנהגת החברה הירושלמית האשכנזית והספרדית התארגנה יחד להכין לרב נחום קבלת פנים מתאימה ולהעניק לה הד ציבורי. בין היתר, הוחלט כי כמה אישי ציבור ובתוכם רבנים יסעו ליפו לקבלו ברדתו מהאונייה וללוותו ברכבת לירושלים. בין הרבנים שנסעו ליפו נזכרים: הרבנים גבריאל שבתי ויעקב דאנון "מצד הספרדים", ובהמשך "הרה"ג בן-ציון קואינקה והרב אברהם ביג'אג'ו מצד כיתתו של הרה"ג פאניזיל, הרב אברהם פילוסוף והרב חנניה גבריאל מצד בית היתומים. הרב שמעון אשירקי וח' ח"מ מיכלין מצד משגב לדך. האדון ח"י פאניזיל בשם אביו הרה"ג פאניזיל... והרב שלום אלשיך והרב אברהם אלנדף מצד התימנים", הם שני מנהיגי העדה התימנית הנזכרים שכאמור נפגשו עם הרב קוק שנה קודם לכן בירושלים,⁹¹ וכן ראשי מוסדות נוספים. הרבנים הנזכרים היו מראשי הנהגת הספרדים ועדות נוספות כפי שצוין

89 רצהבי, במעגלות תימן (לעיל הערה 36), עמ' 319–320. הקשר בעניין זה החל קרוב לשנה קודם ונזכר בה' באלול תרס"ח. ישמח, כרוזי ראי"ה (לעיל הערה 16), עמ' 21, ונזכרו הרבנים שלום אלשיך ואברהם אלנדאף, וראו בסמוך.

90 ראו למשל אגרות הראי"ה, א, עמ' ריא, רסד. ועל כך, י' רצהבי, "הרב קוק ויהודי תימן", מחנים מט (תשכ"א), עמ' קסו–קע; ב' עראקי קלורמן, "התימנים בחברה ובכלכלה של המושבות", ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל, ד (תשס"ד), בעיקר, עמ' 114, ותגובת נ' גוטל, "לשאלת יחסו של הרב קוק לשחיטה התימנית ולשו"בים תימנים", ז' עמר וח' סרי (עורכים), ספר זכרון לרב יוסף בן-דוד קאפח וצ"ל, רמת גן תשס"א, עמ' 263–287; הסכמות ראי"ה, א, עמ' שמ–שמב; הרב קוק גם כתב לוועד המקומי ברחובות לא לכפות על התימנים במקום מנהיגים ורחניים שלא בטובתם, ראו: אגרות הראי"ה, א, עמ' רצז–רצח.

91 הם מייצגי התימנים גם במודעת ברכת מזל טוב בעיתון "החרות" מיום 30.6.1912 בעמודו הראשון, הם "חותמים שלום יוסף אלשיך הלוי, יו"ר הוועד הרוחני. אברהם חיים אלנדאף, יו"ר הוועד הגשמי".

בכתבה. קשה להניח שהם לא נפגשו עם הרב קוק כמו גם מנהיגי ציבור ביפו שללא ספק היו מעורבים בתוכנית בשל חשיבות הביקור. הכתבה סקרה רק את ההתארגנות בירושלים ולא ביפו, שכן ביקור כזה הוא נדיר וחשוב עקב מעלתו הרמה של ה"חכם באשי" באיסטנבול כראש הדתי של יהודי האימפריה. בהזדמנות זו פגשו אפוא נציגי ירושלים וביניהם הרבנים מהעדות השונות את הרב קוק ושוחחו עימו, וכך הם חיזקו את הקשרים הדתיים והמדיניים בין יפו ובין ירושלים.

נציין עוד כי לרב קוק היו קשרים גם עם רבנים ספרדים נוספים מירושלים. בעיתון "החבצלת" מיום 14.2.1910 פורסם דיון ופולפול הלכתי של הרב שם טוב גאגין (1885–1943). לאחר מכן הוא כותב כי שלח את הדיון לרב קוק והביא בצמוד לדיונו את תשובת הרב קוק מיום כז בחשוון תר"ע המסכים למסקנתו ההלכתית. לפני שהביא את תשובת הרב הוא מציין כי לאחר שכתב את דבריו מיהר לשלחם ל"מורי [=מורי ורבי] הוא הרב הא"י קוק גאון". פתיחתו רומזת על יחסו לרב קוק שאותו הוא מכנה על משקל "רב האי גאון", שעליו אמרו שהיה אחרון לגאונים בזמן, וראשון להם בגדולה. הוא ראה ברב קוק גאון מיוחד והוקירו כרבו, בנוסף לחכמי ירושלים שאצלם למד, וחלקם היו אשכנזים.⁹² תשובות נוספות אל הרב גאגין נשתמרו מאותה התקופה. בשו"ת אורח משפט, תשובה פז, משנת תר"ע, בנושא חמץ, תשובה נוספת מהשנה שלאחר מכן, בעזרת כהן, תשובה מז' מרחשוון התרע"א. "לכ' ידי"ן הרב החכם המופלא, גזע קודש, פאר הילולים, מו"ה שם-טוב גאגין נ"י". הוא פנה לרב ושאלו על התנגדותו להפקעת הקידושין של רות הגורגית שנזכרה למעלה. הרב כתב שכל חכמי הדורות האחרונים התנגדו למעשה כזה. קשרי הרב קוק עימו נמשכו גם בשנים שלאחר מכן בהיות הרב קוק רבה הראשי של ארץ ישראל.⁹³ במכתב מתאריך ט' בניסן תרע"ב ענה הרב תשובה בעניין אחר לרבי יעקב אלפיי, שהיה רבו של רבי שם טוב גאגין.⁹⁴

92 בעיתון "החרות" מיום 18.11.1910 פורסם מכתב ברכה של הרב קוק לאירוסי הרב גאגין. צויראל, אוצרות הראי"ה, חלק שני, עמ' 1132, מביא מכתב ברכה של הרב קוק בכתב ספרדי ליום חתונת הרב גאגין, י"ג בשבט תרע"א.

93 ראו: גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, עמ' 189. הסכמות הראי"ה, עמ' רס–רסא, ובהערה 1, 2. הוסמך לרבנות על ידי הרב חיים ברלין שהיה אז רבה האשכנזי של ירושלים.

94 שו"ת עזרת כהן, סימן ג. לקשר שבין ר"י אלפיי לר"ש גאגין, ראו: הסכמות הראי"ה, עמ' רס בהערה 1.

קשר היה לרב קוק עם חכם ירושלמי ידוע. בעזרת כהן, סימן סב, מיום ט בניסן תרע"ב: "שלו" רב, לכבוד ידי"ן הרב הגדול, פאר ומגדול, מלא ברכת ה' מו"ה בן ציון אלקלעי שליטא". הרב בן ציון אלקלעי (1858–1913) היה רב ידוע בירושלים ונודע כשד"ר בצפון אפריקה.⁹⁵ הרב אלקלעי הגיב וקיבל תשובה מהרב (שם, סימן סג) המשבח אותו כדרכו במכתבו הקודם.⁹⁶ הרב מכנה את הרב אלקלעי "ידיד נפשי" כי הכירו אישית והיו ביניהם מפגשים. קשר היה לרב גם עם רבה הספרדי של טבריה, הרב זריהן, במקביל לרב האשכנזי של טבריה, הרב קליערס. במכתב אליהם הוא מתארם כגדולי תורה, ומוסיף משפט ייחודי לרב זריהן "ולמאן דחזי לי, בייחוד, מיודעי ומכירי הרב הגאון מוהר"י זריהן שליט"א, ברכה מיוחדת באהבה רבה".⁹⁷ הרב שבנוסף לתוארי השבח, מציין הרב כי הרב זריהן הוא מיודעו ומכירו משכבר הימים.

הישיבה ביפו עם תלמידים ספרדים

הרב קוק ייסד ישיבה ביפו בשנת תרס"ט וקיווה שתהיה ישיבה מרכזית של היישוב החדש. הישיבה לא הספיקה להתפתח עקב בעיות כלכליות והיו בה כמניין תלמידים. היא התקיימה כחמש שנים בלבד עד יציאת הרב לחוץ לארץ בשלהי תמוז תרע"ד.⁹⁸ בד' באלול תר"ע כתב הרב קוק איגרת שעיקרה עוסק בדיבור בשפה העברית. הרב מצהיר שהוא עושה מאמצים גם בישיבה שלו ביפו שהשיעורים יועברו

95 הוא התפרסם בספר שכתב כתשובה לחכמי אלג'יריה שפנו אליו (הרב בן ציון אלקלעי, תקנת עגונות, אלג'יר, תרע"א). הוא הציע תקנה לבעיה קשה של גיטין, עיגון וממזרות. ראו: י' שרביט, יהודי אלג'יריה בעידן הצרפתי, 1830–1962, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון, תש"ע, עמ' 102–104.

96 על הרב אלקלעי השד"ר, ועל קשרי רבני אלג'יריה עם חכמי ארץ ישראל, ראו: Y. Charvit, *La France, l'élite rabbinique d'Algérie et la Terre Sainte au XIXème siècle - Tradition et Modernité*, Honoré Champion – Sorbonne Paris IV, Paris, 2005, 111, 154, 165, 232.

97 אגרות הראי"ה, ב, עמ' קלח. הרב מבקש כי חלוקת צדקה לנצרכים בטבריה תחולק בשוה "בלא הפרש בין אשכנזים לספרדים.. והאחזה והשלום הכללי, וההוראה המעשית שהננו כולנו בני אב אחד אבינו שבשמים ב"ה היא גדולה מכל הקפידות של דקדוקי כספים ודומיהן". האיגרת היא גם תשובה למכתב קודם של הרב זריהן.

98 ראו אבנרי, מסורת וחדוש (לעיל הערה 6), עמ' 152–158, י' רודיק, חיים של יצירה, ישיבת 'מרכז הרב' לדרווחיה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 50–54. מ' נחמני, "ישיבת הרב קוק ביפו – חלק שני, אתר 'שורש' באינטרנט.

בעברית, אך יש מקום לשיפור בעניין: "וכן אקוה שיפותח הדבר גם בשיעור זה של הישיבה, ביחוד נקוה לפתוח זה כשיזדמנו לנו איזה תלמידים ספרדים, שזהו הכח היותר מכריח לדבר דוקא עברית".⁹⁹ הרב מקווה "ביחוד" שהתהליך של הדיבור בשפה העברית יתפתח כאשר יזדמן לו לקבל תלמידים ספרדים לישיבה, שכרגע אינם, והם דוברי עברית ולא יידיש.

הייתה זו פריצת דרך של רב אשכנזי באותה התקופה ובעל מוניטין רב שראה לנכון לשלב לכתחילה תלמידים ספרדים בישיבתו, דבר שלא היה מקובל במגזר הדתי וביישוב הישן ששייכותיהם התפלגו לפי העדות. ביחוד בלט הדבר בירושלים שהייתה עיר התורה באותה התקופה, והיה מתח רב בין העדות וכן בין ישיבותיהם.¹⁰⁰ דברי הרב תואמים את גישתו השוויונית שנוכרה למעלה שכל פרט שווה לרעהו ויש לקרבו, ללא הבדל בין העדות, וודאי שיש לעשות לשילוב תלמידים מכל העדות. היבט ייחודי זה שייך ליחסו של הרב לחכמי המזרח, שכן שילוב תלמידים מבני ספרד שייחפכו לחכמים, עשוי להצמיח טיפוס מקורי של חכמי תורה המכירים את שתי דרכי הלימוד של "שני בתי ישראל" ויוכלו לשלב ביניהן, וכך לקדם את האחדות ההלכתית והעדתית.

קשרי הרב עם חכמי מזרח שפעלו בחוץ לארץ

קשרים עם חכמים בחוץ לארץ כללו את העדות השונות ואת רבניהם. כבר הוזכר באורו של החכם באשי הראשי מטורקיה, שאת פניו קיבל בין היתר גם הרב קוק. מקרה מעניין הוא משלוח קבוצת שאלות לחכמי תימן מטעם הרב קוק. העסקן שמואל יבנאלי נשלח על ידי המשדר הארצישראלי ביפו בראשות ד"ר רופין לתימן לקרוא ליהודיה לעלות ארצה, להתיישב בה ולעובדה. היה חשש גדול שיעצר על ידי השלטונות הטורקיים או התימניים, לכן הוא יצא עם סיפור כיסוי דתי מטעם הרב קוק. הרב שלח להם ביד יבנאלי כ"ו שאלות לברר מה נוהגים חכמי תימן בהלכות מסוימות כדי לדעת כיצד להתייחס למנהגי יהודי תימן שעלו לארץ ישראל כגון בנושאי אישות. את השאלות חיבר הרב קוק בכסלו תרע"א לאחר שהוקמה ועדה של ישיבה אנשים של המשדר, והרב קוק הסכים להצטרף אליהם. יבנאלי יצא לתימן

99 אגרות הראי"ה, א, עמ' שסג–שסד.

100 ביישוב החדש כבר היה יותר מיזוג בין הספרדים לאשכנזים, אף כי עדיין היה מורכב. ראו: בצלאל, נולדתם ציונים (לעיל הערה 17), עמ' 85–103. אלבוים-דרור, החינוך העברי (לעיל הערה 14), עמ' 206–399.

וסייר בה קרוב לשנה ועודד את יהודיה לעלות ארצה. מובן שהוא פנה אל רבני תימן החשובים ברוב מחוזות תימן, ואת התשובות שקיבל מהם העבירן לרב קוק, והם פורסמו בספרו של יבנאלי.¹⁰¹

גימאני שדן בתוכן השאלות והתשובות הראה כי יבנאלי השתמש בשמו של הרב קוק כבעל סמכות תורנית מרכזית ובעל מעמד גבוה בעולם הרבנות. ואכן חכמי תימן נענו לשאלות והשיבו עליהן בצורה קולעת. כמה מכותבי התשובות אף פתחו את איגרת תשובתם בפנייה מכובדת המעצימה את כבוד הרב קוק, אולי גם משום ששמעו עליו לפני שליחות יבנאלי, עקב היותו הרב של היישוב החדש בארץ ישראל שאליו הגיעו חלק מהתימנים שעלו כמה שנים קודם משנת 1881–1907. וכך למשל כתבו בפתיחת מכתב תשובתם חכמי צ'אלע וג'חאף: "הרב המצוין האלקי הר"ר אברהם יצחק ענותן כהלל חכם כולל תורה וגדולה במקום אחד". חכמי כיארה כתבו בין היתר: "עמוד הימיני פטיש החזק נר ישראל". ולגופו של עניין חכמי 12 קהילות מרכזיות וראשיהן ענו בצורה קולעת על השאלות.¹⁰² על כן, בין אם נקבל את דברי חכמי תימן כפשטם או כמליצה, שָׁמַע הרב קוק מיפו הגיע לתימן לפחות עם יבנאלי ואולי גם לפניו.¹⁰³

דומה, כי קשרי הרב המיוחדים עם קהילות התימנים בירושלים וכן מסע יבנאלי לתימן גרמו לתוצאה עקיפה מעניינת. באותן השנים, בעיקר בתרע"ג–תרע"ד, היה

101 ש' יבנאלי, מסע לתימן: בשליחות המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית בשנות תרע"א–תרע"ב, 1911–1912, תל אביב תשי"ב, עמ' 185–200; רצהבי, במעגלות תימן (לעיל הערה 36), עמ' 311–317; א' גימאני, "תשובות חכמי תימן לשאלות הראי"ה קוק", ש' סרי וי' קיסר (עורכים), הליכות קדם במשכנות תימן, תל אביב תשס"ו, עמ' 37–53. א' רופין, פרקי חיי, ב: ראשית עבודתי בארץ, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשכ"ח, עמ' 103–108. בעמ' 103, הוא אומר "בעזרת הרב קוק חיבר ר' בנימין, בסגנון רבני ישן אגרת זו אל יהודי תימן". רבי בנימין בזיכרונותיו חוזר על הסיפור אך אומר כי רב קוק הגה את רעיון השאלות. ראו: א' יערי, זכרונות ארץ ישראל, ירושלים תש"ז, עמ' 883–893, ובעיקר, עמ' 890.

102 גימאני, "תשובות חכמי תימן" (לעיל הערה 101), עמ' 38–39.

103 הרב קוק גם נקשר לעיתים לאישים מיוחדים. היה זוג מיוחד משה ואסתר חדד מהעיר נבל שבתוניסיה שהקימו אגודה ציונית בשם "בני ציון" בעירם בשנת 1911. הם עמדו בקשר מכתבים עם הרב קוק ועקב כך הם ביקרו במקומות הקדושים בארץ, ואף נפגשו עם הרב קוק ורבנים נוספים בירושלים. הרב ביקשם לעודד את יהודי תוניסיה לחזק קשריהם ואף לעלות לארץ ישראל, ומן הסתם כך התפרסם הרב גם בתוניסיה ואצל רבניה. ראו: י' ארנון, ציונות דתית בארץ מבוא השמש, תל אביב, תשע"ו, עמ' 26–27.

מאבק פנימי בתימן, ובעיקר בבירה צנעא, בין חכמים שהיו בעד הקבלה והשפעותיה בהלכה ובהגדה לעומת חכמים שהתנגדו לה ולא קיבלו את הזוהר כמקור אותנטי. בראש האחרונים עמד החכם הבולט בתימן בתקופה ההיא, הרב יחיא קאפח (1850–1931), סבו של הרב יוסף קאפח. מחלוקת זו הגיעה גם לקהילות תימן בירושלים והם ניסו להתערב, ובעיקר למתן את הרב קאפח.¹⁰⁴ מישוהו פנה לרב קוק והסב את תשומת ליבו למחלוקת זו בעיצומה וביקש ממנו שיכתוב גילוי דעת בעד הקבלה, ואולי זה יתרום להשפיע על קבוצת הרב קאפח, בנוסף לרבנים אחרים מירושלים שפרסמו דברים חריפים יותר. הרב עננה וכתב בח' בטבת תרע"ד: "הנני בזה לגלות את דעתי העניי, על דבר השאלה אודות קדושת ספר הזוהר וספרי המקובלים מבאריו ושותי מימיו". הוא מסביר שהזוהר התקבל על ידי חכמי ישראל כמקודש, ואין לעורר יותר מחלוקות בעניין. הוא כותב בנוסח תקיף שלא התאים לסגנונו הרגיל: "על כן האיש אשר יזיד לבזות את ספרי הקודש הנ"ל ואת גדולי עולם שעסקו ועוסקים בהם, וידבר עליהם דופי חלילה, דינו פסוק כמבזה ת"ח", וחייבים להזהירו לחדול מכך, ואם ימשיך "חייבים כל חכמי ישראל לצאת נגדו בקנאתה של תורת אמת" לכבוד גדולי הדורות, "ולחמיר עליו לפי ראות עיני חכמי המקום... עד אשר ישוב ורפא לו", ויקבל עליו לא לחזור על דבריו. לאחר שחתם הוסיף משהו מרגיע יותר, כי תקוותו "שהאנשים שנכשלו בשגגה בדבת שקר הנ"ל, אחרי ראותם דברינו אלה הקוראים אליהם בידירות ואהבת אחים, ישובו מדרכם ויכירו ששגגו ויתנו יד לשלום". הוא גם מבקש שיהיה טוב אם יבשרו לו שהבעיה הסתיימה בדרך השלום "ובתשובה מאהבה". המהדיר, הרב צבי יהודה הכהן קוק מעיר בהערה בתחילת האיגרת כי היא נכתבה על רקע המחלוקת בתוך עדת תימן ביחס לזוהר ולקבלה "ע"י התנגדות לזה מצד הרב ר' יחיא קאפח ז"ל ותלמידיו". האיגרת כוונה אפוא לקבוצת הרב קאפח, כפי שעולה גם מהתוכן ומבקשת הרב שיידעו אותו בסוף העניין ובתקווה שזה יסתיים בשלום.¹⁰⁵ יש להניח כי חכמי התימנים בירושלים, שהיו מעורבים במחלוקת, פנו אל

104 י' ניני, "פולמוס מעניין וויכוח עקר על חכמת הקבלה בראשית המאה הכ"ו", מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות, יד (תשנ"ז), עמ' רטו–רמג; י' רצהבי, "לתולדות המחלוקת על הקבלה בקהילת צנעא בשנות תרע"ג–תרע"ד: איגרת רבי סעיד בן חיים אלנראף", פעמים, 88 (תשס"א), עמ' 98–123; י' טובי, "מי חיבר את ספר אמונת ה'", דעת, מט (תשס"ב), עמ' 87–98, ובעיקר, עמ' 89–90 ובהערות 1, 13.

105 אגרות הראי"ה, ב, איגרת תרכו, ובהערה 1. תקוות הרב לא התמלאה ואף במכתב או בגילוי דעת נוסף בט"ו בתמוז תרפ"ו, בהיותו הרב הראשי, חזר הרב והזכיר פולמוס זה. הפעם גם

הרב עקב קשריהם ההדוקים עימו שכנזכר ביקר במוסדותיהם החינוכיים ושיבחים. הרב העדיף לא להתייחס אישית אל הרב קאפח כנראה משום כבודו, וגם הכירו מתוך תשובת רבני צנעא לשאלותיו שנישאו על ידי יבנאלי, והרב יחיא קאפח היה אחד מארבעת החותמים וכנראה אף זה שכתב את התשובה. מאידך, הרב קאפח ידע היטב על הרב קוק משאלות יבנאלי, וכנראה גם מהשמועה דרך חכמי העדה התימנית בירושלים. לכן הם פנו אל הרב שגר ביפו ולא בירושלים, כי מעמדו הוכר כמיוחד בקהילה התימנית בארץ ובתימן, כולל הרב קאפח, ותלו תקווה כי ייחודו וגאונותו יעשו רושם וישפיעו גם הם על החולקים. סביר להניח שההתבטאות החריפה במכתב נבעה מחשש של אלימות בתוך עדת תימן, ואולי אף זליגת בעיה זו גם לעדות אחרות, וכיזד יראה הדבר בעיני היישוב החדש. משמע, איגרת זו מייצגת היבט מיוחד של יחסי הרב עם חכמי המזרח הנוגעת גם לבעיות בין רבני הקהילה התימנית בארץ ובין רבני חוץ לארץ.

תשובות מעניינות ענה הרב קוק לרבנים שנחלקו בנושא כשרות מצות מכונה למצוות אכילת מצה בליל הסדר. היה ויכוח בין הרב אליהו בן גיגי שכתב ספר להתיר מצת מכונה כמענה לרב רפאל בן נאים שפרסם ספר שאסר לאכול מצת מצווה ממכונה בפסח בטענה שהן מעלות אדים המזיעים וגורמים להחמצת המצות הנעשות בהן. וכן שאי אפשר לנקות את המכונות כראוי לאחר כל סיבוב של אפיית מצוות שבהן נשארים שיירים המחמיצים את המצות באפייה הבאה. שני הרבנים המתווכחים שלחו בקיץ שנת תרע"ג בנפרד, אך כנראה באותו הזמן מכתב לרב קוק על הנושא והוא השיבם. תחילה שלחו הרב אליהו בן גיגי עם הרב שבתי בוחבוט מיפו מכתב לרב קוק לתמוך בקולתם, והרב ענה לו, ולרב שבתי בוחבוט, בי"ט בסיוון תרע"ג. לאחר מכן שלח גם הרב בן נאים, רבה של גיברלטר, לרב קוק מכתב לתמוך בחומרתו, והוא ענה ביום כ' בסיוון תרע"ג. שניהם קיבלו תשובה דומה שצריך

הזכיר במפורש את שמו של הרב יחיא קאפח, ולא כמכותב של המכתב, וחזר בסגנון מפויס ודרש מקבוצתו לחזור בהם. ושוב, במכתב אישי לרב קאפח קרוב לפטירתו בכ"ו בטבת תרצ"א, כתב לו הרב שיחזור בו משיטתו למען השלום בין חכמי תימן, ראו מאמרי הראי"ה, עמ' 518–521, התוכן שם פייסני למדי ובסוף הרב מציין: "ונפש ידידו". הרב צבי יהודה סבר כי פנייה זו הועילה לתקן את היחסים בין שני הצדדים, ראו: הרב צבי יהודה הכהן קוק, נפש הראי"ה לשלושה באלול, ירושלים תשע"ג, עמ' קפג. וכן, הסכמות הראי"ה, עמ' שמ ובהערות; גוטל, מכותבי ראייה (לעיל הערה 5), עמ' עד–עה.

לבדוק באופן מעשי לפני פסח אם המכונות מזיעות, ואם אפשר לנקותן כראוי. הרב נטה להקל אך טען שזו בעיה מעשית, ויש לראות בפועל את התנהלות המכונות.¹⁰⁶ רבנים אלה הגיעו אל הרב קוק ככל הנראה לפי הצעת הרב שבתי בוחבוט הנמנע יחד עם הרב בן גיגי באותה התשובה. הרב בוחבוט יצא כנראה לשליחויות למגרב, וכך נפגש עם הרב בן גיגי, ואולי גם עם הרב בן נאים וכנראה הציע לשניהם לשלוח מכתב לרב קוק, לפי שהכירו וראה בו סמכות רבנית ייחודית.

התכתבות הייתה גם בין הרב קוק לרב אברהם אביכזר (1866–1944). חכם זה בא מירושלים ונתבקש על ידי ראשי הקהל באלכסנדריה לשבת בעירם. בתקופת התכתבות זו עם הרב היה אחראי על החינוך היהודי באלכסנדריה, והרב קוק מתארו בתשובה אחת כאב בית הדין, ולאחר מכן רבה הראשי של העיר. הוא התכתב עם הרב והתדיין עימו כמה פעמים בשנים תרע"ב–תרע"ג.¹⁰⁷

חכם ספרדי נוסף חשוב מהתפוצות היו לו קשרים עם הרב בתקופת יפו אף כי אין עדות ישירה לכך.¹⁰⁸ היה זה הרב רפאל אהרן בן שמעון (1848–1928), רבה הראשי של קהיר ואב בית הדין שלה כשלושים שנים (1891–1921). התבססות הרב קוק ביפו ובמושבות החדשות הגדיל אפוא את פרסומו מעבר לאזור זה גם עקב קשריו עם רבני המזרח בארץ ישראל ובחוף לארץ.

106 ראו שו"ת אורח משפט, תשובות קיט, לרבנים בן גיגי ושבתי בוחבוט, וקכ, לרב רפאל חיים משה בן נאים. הרב מכבדם בתארים חשובים. וראו דיונו הרחב של Y. Charvit, 'élite rabbinique d'"Erets Israël" et celle d'Algérie au XIXe siècle: correspondance et consultations", *Revue des Etudes Juives* 166, 3–4 (2007) 493–522, esp. 507–509 and n. 33.

107 ראו: שו"ת אורח משפט, תשובות שכולן עוסקות בבעיית חמץ ביין שרף: זה (ב' במנחם-אב תרע"ב), צו (כ"ג באלול תרע"ב), צו (י"ז באדר תרע"ג) שם הוא מכנהו: הרב"ד דק"ק אלכסנדריא, צח (ח' בניסן תרע"ג). ובעקיפין שייכת לעניין גם תשובה צט (ט"ז באלול תרע"ג) האנונימית.

108 הרב פנה אליו במכתב כמה חודשים לאחר נסיעתו מיפו, בג' באדר תרע"ה (17.2.1915) כמובא באגרות הראי"ה, ב, עמ' שכ–שכד. הוא ביקשו לסייע למוסד החינוכי "שערי תורה" שסבל ממוראות המלחמה, ככל הנראה משום שהכירו לפני כן. כן השתתף הרב בן שמעון במשלחת רבני המזרחי בשנת תרע"ט שהמליצו על הרב קוק כמועמד לרבנות ירושלים. הרבנים האחרים היו מקורבים לרב קוק עוד מימי יפו, והם: מ' אוסטרובסקי, אבא ציטרון והרב עוזיאל, ולכן סביר להניח שאף הוא הכירו היטב. ראו: מנחם פרידמן, חברה ודת: האורטודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל, תרע"ח–תרצ"ו, 1918–1936, ירושלים תשל"ח, עמ' 89, הערה 3.

בקיאות הרב קוק בספרות ההלכה וההגות של חכמי המזרח

זו חוליה נוספת של יחס הרב קוק לחכמי המזרח. הרב נשען בתשובותיו ובספריו לרוב על הלמדנות והפסיקה האשכנזית כי זה היה מיסודות חינוכו ותורת רבותיו בליטא. אך מסתבר שהרב הכיר היטב גם את ההלכה הספרדית והסביר את אופייה ואת מעמדה בנאומו הנזכר בהכתרת הרב עוזיאל. הרב מגדיר את הלימוד ואת ההלכה הספרדיים הבנויים מבקיאות במקורות ההלכה וביקורתיות להבנת המקורות וגישה של לימוד לשם פסיקה. אמירה זו מחייבת ידע מקיף למדי של החכמים הספרדים ותורתם מימי הראשונים ועד זמנו, וכן הבנה מעמיקה בגישתם ללימוד ולפסיקה. ואכן כאשר הוא דן או עונה לחכמים ספרדים הוא מזכיר גם ספרים של אחרונים ספרדים. אך גם לחכמים אשכנזים כשהתכתב עימם הוא מודיע את העמדה הספרדית. כך בתשובה אחת מט"ו בשבט תר"ע, הרב משיב בענייני כתובות בגדרי חובות הבעל לאישתו. התשובה לחכם אשכנזי, והוא מסיים דבריו ואומר שגם האשכנזים: "ובכמה דברים גרירין בתר הספרדים, הקודמים בא"י [בארץ ישראל]¹⁰⁹. הרב מכיר את ההלכה הספרדית, ואף מדגיש שיש נושאי הלכה שגם האשכנזים בארץ ישראל קיבלו ומתנהגים כהלכה הספרדית כי הם קדמו בהתיישבותם בארץ ישראל.¹¹⁰ ולעיתים מביא את ההלכה ואת המנהג של הספרדים, וכתב שאין זה מנהג האשכנזים.¹¹¹

היבט אחר עולה באיגרת מט"ז במנחם-אב תר"ע, לאליעזר בן יהודה שביקשו שיפרש לו משמעות של מילה אחת "הכשר". הרב כתב לו כי הוא מתארח ברחובות, כדרכו בקיץ, וענה לו ללא עיון בספרים. תחילה פירש לו את משמעות המילה על פי הפוסקים האשכנזים שלאחר השולחן ערוך, ומציין שאצל חכמי הספרדים המקבילים רווח פירוש ייחודי של המילה: "והשימוש במלה 'הכשר' לריבית הנלקחת ע"פ דרך היתר, כמדומה שנמצאת למכביר בשו"ת הספרדים, ואינם ת"י כעת. יראה נא כ' מבבי"ט, מוהרי"ט, כנסת הגדולה, ברכי יוסף, רשד"ם, וכיו"ב".¹¹² הרב היה בקי

109 שו"ת עזרת כהן, הלכות כתובות, נג.

110 בתשובה אחרת בשו"ת עזרת כהן, הלכות גיטין, עג, מי"ט במרחשוון תרע"ג, בעניין נוהל ההרשאה לשליח בגט, הרב מציין את מנהג הספרדים ומוסיף שגם "מנהגנו הוא כך". הרב ידע אפוא את הנוהל הספרדי וציין שהוא נכון וכך ראוי לנהוג, וכן נהגו האשכנזים, וכן הוא.

111 שו"ת אורח משפט, צב, מי"א באדר תרס"ז, תשובה לרב יוסף הלוי שהיה אב בית הדין האשכנזי ביפו.

112 אגרות הראי"ה, א, עמ' סס"ג. מידע זה חשוב עקב יחסו המורכב ללימוד ולפסיקה של האחרונים בכלל, ראו: גוטל, חדשים גם ישנים (לעיל הערה 5), עמ' 29.

אפוא בספרי שאלות ותשובות של חכמי המזרח עד שיכול היה לזכור כי משמעות המילה בספרות זו ייחודית ושימשה במקום המילה "היתר" לעשות עסקאות שהרווח לא ייחשב ריבית. גם בספרי האשכנזים שהזכיר לפני כן, הביא רק כמה מהעיקרים וציין למקום מסוים בשולחן ערוך. כך שכשישב ברחובות העלה מזיכרונו את עיקר ספרי האחרונים ובבקיאותו ידע את האשכנזים והספרדים, דבר שאינו רגיל אצל פוסק אשכנזי בדורות האחרונים. אף זכר גם סימן מיוחד את הספרות הספרדית בשימוש שלה במילה מסוימת. משמע בבקאותו בספרות ההלכה של המזרח הייתה רבה עד כדי אבחנה בשימוש הייחודי במילה מסוימת. חשיבות האיגרת שהיא מייצגת מצב ספונטני וללא ספרים והמצריכה זיכרון והבנה יוצאי דופן.

גם את ספרות הקבלה הספרדית הכיר הרב היטב, ואף הדגיש את חשיבותה ואת הצורך ללמוד ספרות זו ולהעמיק בה. במכתב מכ"ו בשבט תרע"ב לרבה של דוברונה בבלרוס, השיב לו הרב על תלונתו על פתיחת ישיבת המקובלים האשכנזית "שער השמים" שהוקמה בירושלים כמה שנים לפני כן (1906) ובה עוסקים בקבלה ברבים. זאת, למרות האיסור הידוע במשנה בחגיגה ב, א: "ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו", לא ללמד בכלל, אלא לחכם המבין ומדעתו. הרב משיב לו שאין זה חדש "כי זה יותר ממאה שנה קיימת חבורה כזאת מחכמי הספרדים, בשם 'בית אל', שנוהגין ללמוד חכמת הקבלה, ביחוד כתבי האר"י בכינופיה, ולהתפלל על פ"ס סדרי-הכוונות שסדר המקובל מוהררש"ש שרעבי ז"ל". הרב מסביר לו שמאז המשנה התפרסמו סודות קבליים רבים, ואף נכתבו והפכו לגלויים בזמננו. כך גם סידורים עם כוונות, כגון זה של רבי שלום שרעבי המקובל, היו כבר לדבר ידוע ומקובל אף בין חכמי הדורות הבולטים.¹¹³ מדברי התשובה עולה התייחסות חיובית מאוד ללימודי הקבלה בכלל, ואין זה מפתיע כי הרי הרב היה בקי מאוד בקבלה לכל ענפיה, כפי שעולה מכלל כתביו ואף מהאיגרות.¹¹⁴ כן הכיר את ישיבות המקובלים בירושלים, כי הוא נשאל על "שער השמים" האשכנזית וענה על "בית אל" הספרדית הוותיקה יותר והביא אותה כדוגמה חיובית, והסביר את טיבם כמי שמכירם ומעשיהם נראו בעיניו. החכם המקשה היה חניך ישיבות ליטא ואיש הלכה, ולא ראה בלימוד הקבלה ברבים עניין חיובי. אך הרב לא ויתר ואף הרחיב את

113 אגרות הראי"ה, ב, סח–ע. מכתב הרב מדוברונה הובא באגרות לראי"ה, עמ' קטז–קיו. על חשיבות הר"ש שרעבי בעיני הרב ראו: גוטל, חדשים גם ישנים (לעיל הערה 5), עמ' 35, ומפתח, ערך: קבלה, ושם גם על שימושו בה להלכה.

114 ראו למשל: י' אביב, קבלת הראי"ה, כרכים א–ד, ירושלים תשע"ח, בעיקר, כרך ב.

היריעה על חשיבות לימוד הקבלה בדרכים שונות ובציבור כפי שעשה כן פעמים רבות בכתביו.

סיכום

המחקר הנוכחי פותח אפיק חדש להבנת עולמו הרוחני ופעילותו הציבורית של הרב קוק בארץ ישראל בהיותו רבה של יפו בשנים תרס"ד–תרע"ד (1904–1914). פרק זמן זה היה המפגש הראשוני של הרב שבא מאירופה עם מגוון עדות ישראל שהיוו חלק נכבד מהאוכלוסייה בעיר. הרב היה נוח לבריות ורבים מכל העדות יצרו קשר עימו, אך עיקר קשריו היו עם המנהיגות הרבנית. קשרים אלה התפתחו במהלך הפעילות הציבורית המשותפת שלהם וקידמו את הנושא הדתי לרוב בצורה טובה. היחס של הרב לכל הנושא העדתי הושחת על עקרון דתי שהנחהו בכל פעילותו הציבורית: "אל תטש תורת אמך", על כל עדה לשמור על מסורתיה גם בהווה על אף המפגש בצל התחיה הלאומית. פעילותו הציבורית יצרה קרבה וידידות עם הרבנים המרכזיים של עדות המזרח ביפו, תחילה עם הרב יוסף ארוואץ, ולקראת הסוף עם הרב עוזיאל, אף כי היו עימו מעט תקלות.

בשמונה השנים הראשונות, 1904–1911, היה מעמד הרב דומיננטי גם בעיני יהודי המזרח, ואף מנהיגם הרב ארוואץ קיבלו כסמכות הרבנית המרכזית. אך משהתמנה הרב עוזיאל כחכם באשי במרחשוון תרע"ב נוצרה באופן מעשי חלוקה שבה הרב עוזיאל היה הסמכות של בני המזרח, והרב קוק נשאר כמעין דמות על לגביהם. הוכח כי לרבנות הספרדית הייתה פעילות סדירה בקהילותיהם והרב קוק לא התערב בכך. גם היה בית דין ספרדי שלא הרב מינהו ולא השתתף בשיבותיו, אלא היה ראש בית הדין האשכנזי, ולפעמים הרב ארוואץ היה משתתף בשיבותיו. לעיתים הייתה פעילות משותפת בין בתי הדין בעניינים מיוחדים. בנוסף לאלו עמד הרב קוק בקשרים עם הרבנות המזרחית שמחוץ ליפו, בעיקר עם רבני ירושלים ואף נפגש עימם מפעם לפעם בנושאי דת משותפים לירושלים וליפו. כן עמד בקשר עם רבנים מהמזרח שפעלו בחוץ לארץ בעיקר במחצית השנייה של תקופת היותו הרב של יפו, עקב ההכרה המתרחבת בו כחכם גדול במיוחד בתורה ובאישיותו המיוחדת. ולבסוף, צוין כי הרב קוק היה בקי בספרות ההלכה, ההגדה והקבלה של רבני המזרח.